

New
Direction

Leo Marić

GEOPOLITIKA OVISNOSTI

Srednjoistočna Europa i
projekt europske integracije

Founded by Margaret Thatcher in 2009 as the intellectual hub of European Conservatism, New Direction has established academic networks across Europe and research partnerships throughout the world.

newdirection.online @europeanreform

1	Uvod	5
2	Teorijski okvir	7
3	Povijesni kontekst	11
4	Pridruživanje Europskoj uniji	15
5	Gospodarska ovisnost	17
6	Kulturna ovisnost	23
7	Politička ovisnost	27
8	Regionalna suradnja kao alternativa ovisnosti	31
9	Zaključak	35
	Literatura	36
	Summary	39

UVOD

Ruska agresija na Ukrajinu u veljači 2022. ponovno je dovela srednjoistočnu Europu u središte pozornosti svjetske javnosti. Rusko-ukrajinski rat svakodnevna je tema svjetskih medija, sinteze povijesti srednje i istočne Europe iznova postaju popularni naslovi zapadnih akademskih nakladničkih kuća, ishodi parlamentarnih izbora u relativno malim zemljama regije na naslovnica su zapadnih medija, a izjave državnika iz regije predmet su oštih političkih polemika koje nadilaze ne samo regionalne nego uopće i granice europskoga kontinenta. Ipak, iako je srednjoistočna Europa u središtu pozornosti, ona je i dalje gospodarska, kulturna i politička periferija Europe.

Unatoč postojanom gospodarskom rastu u gotovo svim zemljama regije tijekom posljednjih desetak godina, ona i dalje znatno zaostaje za ostatkom Zapada, a njezini stanovnici napuštaju u velikim brojevima tražeći poslovne prilike u zapadnoj Europi. U kulturnom smislu, srednjoistočna je Europa pretežno primatelj kulturnih vrijednosti oblikovanih u zapadnoj Europi. Politička moć zemalja srednjoistočne Europe, uslijed njihove veličine, međusobnih nesuglasica te gospodarske i kulturne ovisnosti o zapadnoj Europi, također je razmjerno slaba.

Cilj je ovoga izvještaja dati kratak pregled gospodarske, kulturne i političke ovisnosti srednjoistočne Europe o europskomu zapadu, pokušati dokučiti uzroke te ovisnosti te predložiti javne politike koje bi mogle voditi ka izlazu iz toga odnosa ovisnosti. No, prije nego krenemo na temu, bitno je iznijeti par napomena o samoj srednjoistočnoj Europi, odnosno o zemljopisnom opsegu i nazivlju predmeta našega izvještaja.

Ono što nazivamo srednjoistočnom Europom obuhvaća prostor između Njemačke na zapadu i Rusije na istoku. Na sjeveru je regija omeđena Baltičkim morem, a na jugu Crnim morem i Sredozemljem. Čine ju šest bivših sovjetskih republika: Estonija, Latvija, Litva, Bjelarus, Ukrajina, Moldova; sedam država nastala raspadom bivše Jugoslavije: Slovenija, Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Kosovo, Makedonija; bivše komunističke države srednje i jugoistočne Europe: Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, Rumunjska, Bugarska, Albanija. Ponekad se u regiju ubrajaju i Finska i Grčka, no zbog njihove bitno drukčije povijesne sudbine nakon 1945. godine i ranije integracije u Europsku uniju, u ovom ih izvještaju ne ćemo promatrati kao dio regije.

U znanstvenoj literaturi i svakodnevnoj komunikaciji u uporabi je nekoliko različitih naziva za regiju. Za neke je riječ o *srednjoj Europi*, što ju često i zemljopisno sužava (najčešće na članice Višegradske skupine) ili proširuje (uključujući Njemačku, Austriju i Švicarsku u regiju), a ponekad i oboje. Drugi govore o *Istočnoj Europi*, što je ostatak hladnoratovske političke kulture, koja je Europu promatrala kao kontinent podijeljen Željeznom zavjesom na svoj zapadni, liberalno-demokratski, i istočni, komunistički dio. Naposljetku, u nazivima političkih i akademskih ustanova razmjerno često prisutan je naziv *srednja i istočna Europa*. Ovaj izvještaj rabi naziv *srednjoistočna Europa* (eng. East Central Europe) ponajprije zbog njegove ukorijenjenosti u znanstvenoj i stručnoj literaturi, ali i zbog njegova preciznijega odnosa prema regionalnim sličnostima i razlikama nego što je slučaj s prije spomenutim nazivima.¹

¹ Snažne argumente u prilog naziva *srednjoistočna Europa* (East-Central Europe) i raspravu o zemljopisnom opsegu regije iznio je još 1950. tvorca toga koncepta, poljski povjesničar Oskar Halecki. Vidi HALECKI: 125–141.

TEORIJSKI OKVIR

Položaj srednjoistočne Europe u okviru Europe kao cjeline i njezina relativna nerazvijenost u odnosu na zapadnu Europu u ekonomskim i političkim znanostima, kao i u popularnom političkom diskursu, najčešće su objašnjavani njezinom *nazadnošću*. Prema zastupnicima toga objašnjenja, srednjoistočna Europa *zaostaje* za zapadnom Europom, a kako bi postigla gospodarsko blagostanje nalik njezinu mora uspostaviti gospodarske i političke ustanove nalik njezinima i slijediti kulturne obrasce koji dolaze iz zapadne Europe. U korijenu toga narativa nalaze se modernistička i institucionalistička paradigma.

Teorija modernizacije primijenjena u ekonomici temelji se na vjerovanju da gospodarski razvitak slijedi univerzalne faze na putu prema ostvarenju blagostanja. Prema modernistima, sve zemlje na svijetu mogu postići visoke razine gospodarskoga blagostanja ako slijede određene obrasce poput industrijalizacije, urbanizacije, racionalizacije, i sl. Slično tomu, i institucionalistička teorija ističe vjeru u napredak i racionalnost te mogućnost svake zemlje da ostvari visoku razinu gospodarskoga blagostanja. Ipak, za razliku od modernista, institucionalisti ostavljaju prostor za civilizacijske, kulturne, povijesne i druge različite kontekste u kojima se gospodarski sustavi razvijaju te, u skladu s time, naglašavaju važnost društvenih struktura i institucija za gospodarski razvitak nekoga društva.

I modernistička i institucionalistička paradigma izviru iz prosvjetiteljske filozofije i njezinih liberalnih političkih izvedenica.² Obje teorije naglašavaju blisku vezu između ekonomskoga liberalizma i političkoga liberalizma. Zastupnici modernističke teorije poput Walta Rostowa i Seymoura Martina Lipseta, čvrsto su vjerovali da jedino kroz uspostavu visoko urbaniziranoga i industrijaliziranoga društva može doći do ostvarenja gospodarskoga blagostanja, kao i da ono nužno vodi ka uspostavi liberalno-demokratskoga političkoga sustava.³ Slično njima, i noviji predstavnici institucionalističke teorije, poput Darena Acemoglua i Jamesa Robinsona u sada

već klasičnoj poredbenoj studiji *Why Nations Fail*, tvrde da je izgradnja gospodarski uspješnoga društva izravno povezana s izgradnjom politički inkluzivnih ustanova i otvorenoga društva.⁴

Postkomunističke političke elite u srednjoistočnoj Europi u velikoj su većini prihvatile modernističku i institucionalističku paradigmu te su od početaka tranzicije iz socijalističkoga u liberalno-demokratski i kapitalistički sustav 1989–1991. kao imperativ postavili integraciju svojih zemalja u Europsku ekonomsku zajednicu (odnosno, ono što će poslije postati Europskom unijom). „Povratak u Europu“ smatran je također bijegom od komunističke prošlosti, ali i svojevrsnim certifikatom koji je nacionalnim državama srednjoistočne Europe značio i potvrdu njihove nacionalne samobitnosti i važnosti kao dijelova Europske unije i, time, zapadne civilizacije.

Među zastupnicima europskih integracija u srednjoistočnoj Europi moguće je uočiti dva različita tabora za koje su se u politološkoj literaturi uvriježili nazivi euro-federalisti i euro-realisti. Potonji su na pridruživanje svojih zemalja Europskoj uniji gledali instrumentalistički – kao nužni korak na putu koji će im omogućiti pristup zajedničkomu tržištu, znatnim europskim proračunskim sredstvima potrebnima za razvoj domaće infrastrukture, jačanje političke moći svojih zemalja kroz sudjelovanje u donošenju političkih odluka na europskoj razini, itd. S druge strane, euro-federalisti na pridruživanje Europskoj uniji ne gledaju samo iz motrišta narodnih probitaka nego i kroz tzv. *idealistički europaizam*, odnosno shvaćajući ideju Europe kao politički cilj sâm po sebi. Oni zastupaju dublju integraciju svojih zemalja u Europsku uniju i „jačanje kohezivnih politika“, što je eufemizam za nastavak preobrazbe Europske unije iz zajednice neovisnih država u nadnacionalnu federaciju. Iako zastupnici potonjega stajališta dolaze pretežno iz redova socijaldemokratskih i liberalno-centrističkih stranaka, ta je ideja u posljednjem desetljeću našla svoje važne zagovornike i u utjecajnim političarima stranaka desnoga centra.⁵

² Liberalizam je ovdje shvaćen onako kako ga definira britanski filozof John Gray, odnosno kroz njegove četiri ključne značajke: „It is *individualist*, in that it asserts the moral primacy of the person against the claims of any social collectivity; *egalitarian*, inasmuch as it confers on all men the same moral status and denies the relevance to legal or political order of differences in moral worth among human beings; *universalist*, affirming the moral unity of the human species and according a secondary importance to specific historic associations and cultural forms; and *meliōrist* in its affirmation of the corrigibility and improbability of all social institutions and political arrangements.“ Vidi GRAY 2003: xii. Za prosvjetiteljske korijene liberalizma, v. GRAY 2003: 17–25.

³ Vidi LIPSET 1959, ROSTOW 1960.

⁴ ACEMOGLU, ROBINSON 2012: 79–83.

⁵ Ovdje valja posebno istaknuti Radoslawu Sikorskog, dugogodišnjega ministra vanjskih poslova Poljske (2007–2014, 2023–), i Davora Ivu Stiera, hrvatskoga diplomata, političara i ministra vanjskih poslova (2016–2017). Sikorski je svoje stajalište u tom smjeru izražavao u više javnih izjava i govora, a kao posebno reprezentativan čini se članak koji je napisao za ugledni *The Financial Times* (SIKORSKI 2011.). Stier je objavio zasebnu knjigu u kojoj zastupa ideju dublje integracije Hrvatske u zapadnoeuropsku jezgru kao jedini način za izlazak iz ekonomske periferije i dugoročno osiguranje nacionalne opstojnosti. (STIER 2023.)

Unatoč optimizmu s kojim je na europske integracije gledano u srednjoistočnoj Europi tijekom 1990-ih i 2000-ih, pridruživanje Europskoj uniji nije donijelo ishod kojemu se regija nadala. Godine 2024. napunilo se 20 godina od velikoga proširenja EU 2004., kada je glavnina srednjoistočne Europe (Poljska, Češka, Slovačka, Mađarska, Slovenija, Litva, Latvija i Estonija) ušla u članstvo toga kontinentalnoga bloka. Iako gospodarsko stanje u regiji jest znatno bolje nego 2004. godine, ono je i dalje, punih dva desetljeća nakon pristupa EU, daleko od izjednačenja sa Zapadnom Europom. Istodobno, otvaranje tržišta zemalja srednjoistočne Europe zapadnoeuropskim poslovnim subjektima dovelo je do svojevrzne gospodarske ovisnosti regije u odnosu na zapadu Europu. Osim toga, politička i kulturna ovisnost o stranom imperijalnom centru – što je do 1990-ih bila Moskva, i od čega se srednjoistočna Europa namjeravala emancipirati pridruživanjem europskim integracijama – zamijenjena je ovisnošću o zapadnoj Europi. Čini se, stoga, da prevladavajuća modernistička i institucionalistička teorija ne pružaju valjano objašnjenje za položaj u kojem se srednjoistočna Europa nalazi danas, a da su se njihova rješenja pokazala neuspješnima.

Umjesto toga, teorijska je nadahnuća uputnije tražiti u pokušajima objašnjenja gospodarskih putanja zemalja koje se nalaze ili su se nalazile u sličnom položaju gospodarske (kao i političke i kulturne) ovisnosti nalik onomu u kojem je trenutno srednjoistočna Europa. Najopsežniji znanstveni poduhvat takve vrste teorija je ovisnosti, koja se razvila u Latinskoj Americi tijekom Hladnoga rata, no u ekonomskoj znanosti zadržala je relevantnost do današnjih dana. Teorija ovisnosti promatra globalno gospodarstvo kao odnos između zemalja središta (*centre, core*) i zemalja periferije (*periphery*), nastojeći pritom objasniti uzroke nerazvijenosti (*underdevelopment*) potonjih. Njezini zastupnici kritiziraju univerzalistički pristup modernističke teorije, ukazujući na mjesne posebnosti (npr. različita razina dostupnosti prirodnih resursa, različit prethodni gospodarski razvoj, različita politička i ekonomska kultura itd.) i strukturne ovisnosti zemalja periferije u odnosu na zemlje središta (npr. strukturiranost mjesnoga gospodarstva u zemljama periferije kao dobavljača jeftinih sirovina za industrijsku proizvodnju u zemljama središta). U svojem ranom razdoblju, tijekom 1950-ih i 1960-ih, teorija ovisnosti bila je zaokupljena objašnjenjem nerazvijenosti Latinske Amerike u odnosu na SAD te zastupanjem protekcionizma i zamjene uvoza industrijalizacijom, a sve u okviru postojećega kapitalističkoga okvira. Vodeći predstavnici teorije tijekom toga razdoblja bili su ekonomisti iznikli iz strukturalističke teorije: ekonomist Raúl Prebisch iz Argentine, ekonomist Celso Furtado i sociolog Fernando Henrique Cardoso iz Brazila (Cardoso je od 1995. do 2003. bio i predsjednikom

Brazila). Istodobno, pojavila se nekolicina ekonomskih teoretičara koji su teoriju ovisnosti povezali s marksističkom analizom i politikom, poput američkoga ekonomista Paula Barana, njemačkoga gospodarskoga povjesničara Andrea Gundera Franka, brazilskoga sociologa Ruya Maura Marinija i egipatsko-francuskoga ekonomista i politologa Samira Amina. I strukturalistički i marksistički zastupnici teorije ovisnosti slagali su se oko temeljnih ocjena gospodarskoga položaja periferije u odnosu na središte i utjecaja iz središta koji održavaju periferne zemlje u položaju ovisnosti, ali su prvi vjerovali u mogućnost tzv. *ovisnoga razvoja*, dok su marksisti u potpunosti nijekali mogućnost razvoja zemalja periferije, odnosno smatrali rušenje kapitalističkih odnosa nužnim preduvjetom njihova gospodarskoga razvoja.⁶

Novinu je u razmatranje gospodarske ovisnosti unio američki sociolog i gospodarski povjesničar Immanuel Wallerstein, tvorca teorije svjetskoga sustava. Wallerstein uz jezgru (središte) i periferiju, uvodi i pojam poluperiferije (*semi-periphery*) za zemlje koje se po stupnju razvijenosti nalaze između središta i periferije te služe kao posrednik između njih, a u njihovu su gospodarstvu prisutne značajke i jedne i druge skupine.⁷ Po Wallersteinovoj teoriji, zemlje srednjoistočne Europe pripadaju upravo poluperiferiji.

Tijekom 2000-ih srednjoistočna je Europa postala čest predmet istraživanja ekonomista, sociologa i gospodarskih povjesničara, koji su na nju primijenili teorijski i metodološki okvir blizak teoriji ovisnosti, ali iz bitno drukčijega motrišta. Za razliku od prije spomenutih teoretičara ovisnosti, čija su istraživanja bila zaokupljena zemljama tzv. Trećega svijeta i bila pod velikim utjecajem marksizma, istraživanja gospodarskih sustava srednjoistočne Europe nisu uopće uključivala marksističku analizu. Prvi zapaženiji pokušaj primjene teorije ovisnosti na regiju predstavlja poredbeno istraživanje Lawrencea Kinga o tranzicijskom gospodarstvu Poljske i Rusije, koji je ustanovio velike razlike između pristupa koji su prema gospodarskomu razvitku u Poljskoj (i ostatku srednjoistočne Europe) zauzele političke elite od pristupa političkih elita u Rusiji. Ruski model, koji autor naziva patrimonijalnim kapitalizmom, pokazao se stabilnijim, ali istodobno manje uspješnim, dok je poljski model doveo do boljih gospodarskih ishoda uz veću podložnost promjenama i šokovima na međunarodnom tržištu. Potonji model, koji slijede i više-manje sve političke elite u regiji, King naziva ovisnim kapitalizmom.⁸ Na istom su tragu Nölke i Vliegenthart, koji su gospodarstva srednjoistočne Europe označili kao ovisna tržišna gospodarstva. Prema njima, taj oblik kapitalizma posjeduje nekoliko komparativnih prednosti: postojanje kvalificirane, ali istodobno jeftine radne snage, uspješno usvajanje tehničkih inovacija i snažnu prisutnost izravnih stranih ulaganja.⁹

Stanje gospodarske ovisnosti imalo je za posljedicu i političku podložnost regije prema Bruselu i zapadnoeuropskim središtima političke moći, osobito tijekom postupka pristupanja Europskoj uniji, ali zbog velikih regulatornih i distributivnih ovlasti Brüssela i nakon pristupanja Uniji. Uspostava političke i kulturne ovisnosti srednjoistočne Europe o zapadnoeuropskom središtu bit će analizirana i uz primjenu teorije kulturne hegemonije Antonija Gramscija. Iako marksist, Gramsci je u svojim *Zatvorskim bilježnicama* razradio teoriju koja nadilazi ekonomski determinizam i materijalističku analizu svojstvenu marksizmu, uključujući

u svoja razmatranja političke dinamike i kulturne čimbenike. Gramscijevu je teoriju kulturne hegemonije na međunarodne odnose primijenio kanadski politolog Robert Cox, koji je ustanovio da se hegemonija u međunarodnim odnosima ne temelji samo na vojnoj moći nego i na materijalnim uvjetima, kulturnim vrijednostima i institucijama, koji u svojem međudjelovanju izgrađuju odnose moći među državama.¹⁰ Problematici ovisnosti srednjoistočne Europe ovaj će izvještaj, dakle, pristupiti s tri strane, uzimajući u obzir i gospodarsku, i kulturnu, i političku ovisnost kao čimbenike koji su međusobno povezani i osnažuju jedan drugoga.

6 KAY 2001: 309–318. Kritički pregled raznih oblika teorije ovisnosti daje GHOSH 2019.

7 WATSON 2001: 1713–1716.

8 KING 2002.

9 NÖLKE, VLIEGENTHART 2009: 672–673. Nölkeovo i Vliegenthartovo istraživanja gospodarskih sustava srednjoistočne Europe shvaćeno je kao doprinos raspravi o vrstama kapitalizma (*varieties of capitalism*) koju su 2000-ih istoimenom uredničkom knjigom započeli Peter A. Hall i David Soskice. Hall i Soskice ustvr-

dili su da se kapitalizam ne treba promatrati kao jedan jedinstveni gospodarski sustav nego samo kroz njegova različite institucionalne primjene, razlikujući tako liberalna tržišna gospodarstva (npr. SAD, Velika Britanija, Australija, itd.) i dogovorna tržišna gospodarstva (Francuska, Njemačka, Rusija, itd.). Usp. HALL, SOS-KICE 2001. Nölke i Vliegenthart ovisna tržišna gospodarstva smatraju trećom vrstom kapitalizma.

10 COX 1981.

POVIJESNI KONTEKST

Gospodarska, politička i kulturna ovisnost srednjoistočne Europe, u svojem je sadašnjem obliku uspostavljena nakon početka tranzicije iz socijalističkoga u liberalno-demokratski i kapitalistički sustav 1989–1991., no zapravo ima puno dublje korijene na koje je potrebno kratko se osvrnuti.

Iako su na području srednjoistočne Europe pronađeni ostatci nekoliko važnih prapovijesnih kultura, a na njezinu se istočnom rubu oblikovala i indoeuropska kultura prije njezina širenja na ostatak kontinenta, većina je regije zapravo razmjerno dugo ostala posve izvan povijesnih izvora. Ne računajući južni dio regije, koji je do II. stoljeća integriran u Rimsko Carstvo, ostatak je srednjoistočne Europe tek usputno spominjan u antičkim kronikama u kontekstu pokušaja opisivanja etnografske slike susjednih zemalja (npr. kod Herodota i Tacita).

Tek u kasnoj antici, sa seobama narodâ, regija zadobiva važniji položaj. Tijekom cijeloga srednjega vijeka, poprište je velikih migracija i stranih invazija. Preko srednjoistočne Europe prolaze Mađari i Pečenezi u IX. i X. stoljeću, Mongoli u XIII. stoljeću te naposljetku Turci, čija su pustošenja po regiji trajala od XIV. do XVI., a vladavina nad njezinim dijelovima sve do početka XX. stoljeća. Takvo povijesno iskustvo nije samo uspostavilo iznimno visoku razinu etničke fragmentacije u regiji nego je i spriječilo oblikovanje većih i stabilnijih političkih zajednica kakve su tijekom srednjega vijeka uspostavljene u zapadnoj Europi. Iznimke predstavljaju Poljsko-Litavska Zajednica (koja je prvo kao personalna, a zatim realna unija postojala od 1385. do 1795. godine) i Kraljevina Ugarska (koja je od 1526. bila u personalnoj uniji s austrijskim zemljama).

Veliki dijelovi regije kroz nekoliko stoljeća funkcionirali su kao granična područja, u stalnom strahu od strane invazije, pa je tamo izostalo većih stranih ulaganja u gospodarstvo i razvoj infrastrukture. Dok su se tijekom ranoga novoga vijeka (XVI–XVIII. st.) u zapadnoj i srednjozapadnoj Europi (njemačke zemlje) odvijali postupci urbanizacije i stvaranja proto-industrijskoga društva te s njima povezano širenje kapitalističkih odnosa u društvu, gospodarstvo srednjoistočne Europe i dalje je bilo temeljeno gotovo isključivo na poljoprivredi i ograničenoj manufakturnoj proizvodnji. Strani trgovci putem kontinentalnih trgovačkih mreža u srednjoistočnoj Europi nabavljali su jeftine sirovine za prodaju i preradu u zapadnoeuropskim manufakturama. Do ograničene industrijalizacije i razvitka domaćega gospodarstva

u regiji došlo je tek tijekom XIX. stoljeća, no sve do duboko u XX. stoljeće regionalno gospodarstvo bilo je dominantno utemeljeno na poljoprivredi.

Od 1870-ih došlo je do postupne gospodarske integracije sa zapadnom i srednjozapadnom Europom (osobito u slučaju zemalja koje su tada bile dijelom Austro-Ugarske Monarhije i Njemačkoga Carstva), kako u pogledu razvoja trgovine, tako i kroz izravna strana ulaganja u razvitak industrije, rudarstva, šumarstva i poljoprivrede u srednjoistočnoj Europi. Regija je u tom razdoblju izvozila poljoprivredne proizvode i druge sirovine, a uvozila je industrijske proizvode sa zapada. Istodobno, razvitak prometne infrastrukture i postepeno uklanjanje raznih pravnih prepreka omogućili su masovnu radnu migraciju iz srednjoistočne Europe prema srednjozapadnoj i zapadnoj Europi, ali i u prekooceanske zemlje. Iako je ta rana, devetnaestostoljetna globalizacija omogućila umjereni razvitak regije, ona je također u nekim njezinim dijelovima zbog otvorenoga tržišta dovela do deindustrijalizacije, a zbog masovne emigracije i do ozbiljnoga gubitka ljudskoga kapitala.¹¹

Poseban razvojni put srednjoistočne Europe doveo je do razvoja nacionalnih identiteta u regiji koji su se bitno razlikovali od nacionalnih identiteta u zapadnoj Europi. U zapadnoj se Europi tijekom ranoga novoga vijeka razvio niz stabilnih država unutar kojih se tijekom XVIII. i XIX. stoljeća kroz državni patriotizam razvio građanski nacionalni identitet. Zapadnoeuropski nacionalni identiteti, tako, počivaju na poistovjećivanju građana sa sudbinom i interesima naroda shvaćenoga kao šire političke zajednice, koja je pak oličena u nacionalnoj državi. S obzirom da su njihovi nacionalni identiteti bili proizvod državne politike, u njihovu su oblikovanju i širenju veliku ulogu imali pripadnici plemstva i bogatoga građanstva. S druge strane, većina narodâ u srednjoistočnoj Europi tijekom XIX. stoljeća ili je tek počela uspostavljati samostalne države (Rumunjska, Srbija, Bugarska), ili je imala političku autonomiju u granicama koje se često nisu poklapale s etničkim granicama (Poljska, Češka, Mađarska, Hrvatska), ili nije posjedovala nikakav oblik državnosti i političke autonomije. Kako u regiji nije bilo domaće industrije, a većina pripadnika plemstva i bogatoga građanstva bila je stranoga podrijetla, nacionalni je identitet isprva počela razvijati tzv. patriotska inteligencija, čiji su pripadnici podrijetlom većinom bili obrtnici, trgovci i seljaci.¹² Čini se da je drukčiji društveni sastav patriotske inteligencije, koji je bio

¹¹ NAFZIGER, MORYS 2021: 119–120.

¹² HROCH 2006: 210–254.

odraz drukčijega gospodarskoga razvitka regije, odredio da se nacionalni identiteti u srednjoistočnoj Europi oblikuju više s naglaskom na kulturne sastavnice nacionalnoga identiteta, odnosno etničko podrijetlo, konfesionalnu pripadnost, jezik, itd.

Srednjoistočna Europa zatekla je Prvi svjetski rat kao regija podijeljena između Ruskoga Carstva, Njemačkoga Carstva i Austro-Ugarske Monarhije, uz nekoliko neovisnih država na njezinu južnom dijelu koje su se tijekom XIX. st. osamostalile od Osmanskoga Carstva. Kako su Njemačko Carstvo i Austro-Ugarska doživjeli poraz u ratu, a Rusko Carstvo se dezintegriralo nakon boljševičke revolucije, većina zemalja na prostoru između Baltika, Jadrana i Crnoga mora konačno je stekla državnu neovisnost. Uz iznimku Jugoslavije i Čehoslovačke, kao umjetnih tvorevina stvorenih uz potporu zapadnoeuropskih ratnih pobjednika, te Sovjetskoga saveza, kojemu su tada pripadali veliki dijelovi današnje Ukrajine i Bjelarusi, sve su ostale zemlje u regiji predstavljale primjenu nacionalne ideje i prava naroda na samoodređenje.¹³ Međuratno razdoblje stoga se za većinu naroda srednjoistočne Europe pokazalo kao vrijeme nacionalne afirmacije te razvitka neovisnih političkih ustanova, domaćega gospodarstva i nacionalne kulture.

Taj je smjer prekinulo jačanje Njemačke u drugoj polovici 1930-ih i Drugi svjetski rat, u koji je regija ušla unutar sebe oštro podijeljena u dva tabora. Na proljeće 1939., nakon proglašenja neovisne Slovačke Republike, uz prešutnu potporu Francuske i Velike Britanije Njemačka je okupirala Češku i time dovršila postupak uništenja Čehoslovačke, a nedugo potom Italija je u potpunosti okupirala Albaniju. Kao posljedica sporazuma Molotov-Ribbentrop, na jesen 1939. Poljska je podijeljena između nacionalsocijalističke Njemačke i sovjetske Rusije, a nekoliko mjeseci poslije potonja je okupirala Estoniju, Latviju i Litvu. Naposljetku, na proljeće 1941. u Travanjskom je ratu uništena Jugoslavija, na čijim je ruševinama uspostavljena neovisna Hrvatska. Njemačka se od 1939. do 1945. djelatno uključila i u oblikovanje međudržavnih granica u regiji, prvenstveno mađarsko-slovačkih (1939.), mađarsko-rumunjskih (1940.), bugarsko-srpskih i hrvatsko-srpskih (1941.). Iako je dio narodâ srednjoistočne Europe neosporno imao političke koristi od promjene odnosa snaga u Europi 1939–1941. (npr. Mađari, Bugari, Slovaci, Hrvati), jačanje njemačke hegemonije iznova je osnažilo gospodarsku, političku i kulturnu ovisnost regije o zapadnoeuropskom, odnosno konkretno tada germanskom središtu kontinenta.

Poraz nacionalsocijalističke Njemačke 1945., ipak, nije donio slobodu porobljenim narodima srednjoistočne Europe nego je jednu okupaciju zamijenio drugom. Čitava je regija okupirana od strane sovjetske Rusije, koja je ubrzo u njoj

uspostavila svoje satelitske komunističke režime. Godine 1949. uspostavljen je Savjet za uzajamnu ekonomsku pomoć (Совет Экономической Взаимопомощи, SEV), međunarodna organizacija sa sjedištem u Moskvi koja je okupljala zemlje sa socijalističkim gospodarstvom. U njegovu su članstvu isprva bili SSSR, Poljska, Istočna Njemačka, Čehoslovačka, Mađarska, Rumunjska, Bugarska i Albanija.¹⁴ Organizacija je koordinirala gospodarsko planiranje i određivala trgovinske kvote među članicama i sa svjetskim tržištem, a u praksi je održavala hegemoniju sovjetske Rusije nad gospodarstvom srednjoistočne Europe. Provedena je sektorska specijalizacija među članicama, pa je primjerice Poljska specijalizirana za brodogradnju, Mađarska za kemijsku industriju, a Rumunjska i Bugarska za poljoprivredu. To je stvorilo sustave međusobne ovisnosti i ovisnosti o sovjetskoj Rusiji, a istodobno spriječilo njihovo uključanje na svjetska tržišta. Istodobno, uspostavljena je ovisnost o ruskim energentima i sirovinama, koju su članice SEV-a dobivale po povlaštenim cijenama, ali uz uvjet da isporučuju svoje proizvode SSSR-u po jednako tako povlaštenim cijenama. Isključenost iz svjetskoga tržišta značila je da u regiji nije bila dostupna suvremena zapadna tehnologija, što je stavilo dodatna ograničenja na njezin gospodarski razvitak.¹⁵

Gospodarska ovisnost o SSSR-u i sovjetska vojna prisutnost u regiji povlačili su za sobom i političku ovisnost o Kremlju, koji je poluge gospodarskoga pritiska obilno koristio kako bi spriječio pokušaje političkih reformi ili samostalnoga vanjskopolitičkoga nastupa zemalja srednjoistočne Europe. Nadalje, gospodarska i politička ovisnost vodile su ka kulturnoj ovisnosti. Već od kasnih 1940-ih, marksizam-lenjinizam u svojem „antirevizionističkom“, Staljinovom tumačenju, postao je u srednjoistočnoj Europi prevladavajućom društvenom paradigmom iz koje su proizlazile kulturne vrijednosti i društvene norme. Književna, filmska, kazališna i likovna produkcija počeli su djelovati u skladu sa sovjetskom sorealističkom školom, a so realizam je utjecao i na arhitekturu širom regije.

Gospodarska kriza koja je regiju zahvatila 1980-ih dovela je i do krize legitimiteta političkih elita i, posljedično, krize političkoga sustava u cjelini. To je, uz niz inkrementalnih odluka komunističkih elita u Istočnoj Njemačkoj, Poljskoj, Čehoslovačkoj i Mađarskoj postepeno dovelo do sloma čitavoga komunističkoga sustava u Istočnom bloku i početka tranzicije prema liberalnoj demokraciji i kapitalističkomu sustavu.

Vrlo brzo nakon demokratskih promjena, većina je zemalja u regiji iskazala želju za članstvom u europskim integracijama, odnosno nastajućoj Europskoj uniji (koja je uspostavljena Sporazumom iz Maastrichta 1992. godine). Članstvo u Europskoj uniji vidjelo se kao jedini način za uspješan

gospodarski razvoj, ali i za preslikavanje političkih ustanova i kulturnih vrijednosti iz tadašnje zapadne Europe i širega zapadnoga svijeta, koje su tada bile smatrane – u obliku u kojem su postojale 1990-ih – nadmoćnima u odnosu na političke

ustanove i kulturne vrijednosti bivšega socijalističkoga sustava. Postupak pridruživanja europskim integracijama u regiji je za ishod imao uspostavu gospodarske, političke i kulturne ovisnosti, o čemu će više riječi biti u sljedećim poglavljima.

¹³ Pritom valja naglasiti da državne granice u regiji često nisu odražavale etničke granice, što je dovelo do dugoročnoga održanja raznih međunarodnih sukoba koji su u nekim slučajevima rezultirali i krvavim ratovima i etničkim čišćenjima.

¹⁴ Prema engleskomu nazivu *Council for Mutual Economic Assistance* u svijetu je organizacija znana pod kraticom COMECON. U članstvo organizacije naknadno su pristupili Mongolija (1962.), Kuba (1972.) i Vijetnam (1978.), a dodatno je velik broj zemalja sa socijalističkim ili komunističkim vladama imao status promatrača kroz svo ili dio vremena postojanja organizacije (npr. Kina, Jugoslavija, Sjeverna Koreja).

¹⁵ WALLACE, CLARKE 1986: 156–160.

PRIDRUŽIVANJE EUROPSKOJ UNIJI

U lipnju 1989. održani su prvi donekle slobodni i višestranački izbori u Poljskoj nakon 1945. godine (ujedno i prvi u srednjoistočnoj Europi), a nakon izbora vlast je preuzela koalicija sačinjena od oporbene Solidarnosti i dijela bivše komunističke vlasti. Demokratizacijski postupci i pripreme za slobodne izbore odvijali su se istodobno i u Mađarskoj, Istočnoj Njemačkoj i Čehoslovačkoj, gdje su održani na proljeće sljedeće godine. Samo mjesec dana nakon poljskih izbora, na sastanku G7 skupine u Parizu u srpnju 1989. odlučeno je da se Poljskoj i Mađarskoj, u kojima su demokratizacijski postupci najozbiljnije napredovali, pomogne i financijskim putem, a provedba te pomoći delegirana je na Europsku ekonomsku zajednicu (EEZ) odnosno Europsku komisiju. Na sjednici Vijeća ministara EEZ-a u prosincu 1989. odobren je tzv. PHARE program (*Poland and Hungary: Aid for Restructuring of the Economies*). Program je predviđao velika financijska sredstva s namjenom potpore Poljskoj i Mađarskoj u prijelazu na tržišno gospodarstvo i u izgradnji liberalno-demokratskih ustanova. Plan je bio pomoći javnomu sektoru, poljoprivrednicima i malim poduzetnicima, ali i financirati razvoj infrastrukture.¹⁶ Razlozi tako brzoga prihvatanja plana na europskoj razini i početka njegove provedbe, sudeći po raspoloživim informacijama, ležali su u francuskom strahu da bi se u novoj geopolitičkoj situaciji Njemačka mogla u gospodarskom i političkom smislu okrenuti većoj suradnji sa srednjoistočnom Europom i sklopiti partnerstva sa zemljama regije na bilateralnoj razini. Kako bi to spriječili, pogurali su institucionalno rješenje na europskoj razini u vidu PHARE programa. Istodobno, neuključivanje SAD-a u institucionalnu pomoć srednjoistočnoj Europi i prebacivanje odgovornosti na Europsku ekonomsku zajednicu u tom razdoblju uvjetovano je sovjetskim protivljenjem i bojazni da bi američko djelatnije uključivanje moglo dovesti do nekog oblika sovjetske intervencije u regiji.¹⁷

U tom, početnom razdoblju približavanja srednjoistočne Europe europskim integracijama politički su interesi i dalje bili prevladavajući pri oblikovanju zapadnoeuropskoga pristupa, a partikularni gospodarski interesi igrali su razmjerno malenu ulogu. Činjenica da se donošenje odluka o PHARE programu odvijalo na najvišoj, europskoj razini, otežavalo je gospodarskim interesnim skupinama da utječu na postupak

donošenja odluka, što vjerojatno ne bi bio slučaj da su u tome veću izravnu ulogu imale države-članice EU.¹⁸

Okvir za pridruživanje srednjoistočne Europe Europskoj uniji postavljen je na sjednici Europskoga vijeća u Kopenhagu u lipnju 1993. godine. Osim već prije postojećih zemljopisnih kriterija (pripadnost pojedine zemlje Europi u zemljopisnom smislu), Vijeće je tomu dodalo političke, gospodarske i zakonodavne kriterije. Politički su kriteriji uključivali demokratski politički sustav, vladavinu prava, zaštitu ljudskih prava i zaštitu manjina. U gospodarskom smislu, država-kandidat morala je imati tržišno gospodarstvo. Zakonodavni kriteriji bili su najsloženija sastavnica uvjeta za pridruživanje, a podrazumijevali su da država-kandidat mora usvojiti tzv. pravnu stečevinu Europske unije (*acquis communautaire*), odnosno zajednički korpus prava EU koji je uključen u pravne sustave svih njezinih država-članica.

Prva je među zemljama srednjoistočne Europe službeni zahtjev za članstvo u EU podnijela Mađarska, koja je to učinila 31. ožujka 1994. godine. Tijekom sljedećih dvije godine, zahtjev su podnijele (kronološkim redoslijedom): Poljska, Rumunjska, Slovačka, Latvija, Estonija, Litva, Bugarska, Češka i Slovenija. Sve od tih zemalja osim Rumunjske i Bugarske završile su pregovore 13. prosinca 2002. i službeno postale članice od 1. svibnja 2004. godine. Rumunjska i Bugarska okončale su pregovore 13. prosinca 2004. i postale članice od 1. siječnja 2007. godine. Hrvatska je zahtjev za članstvo predala 21. veljača 2003., ali su njezini pregovori o članstvu trajali nešto duže zbog neslaganja članica EU oko daljnijega proširenja Unije, hrvatsko-slovenskih bilateralnih sporova i planova dijela članica EU da se hrvatski put prema članstvu u EU veže uz ostatak tzv. Zapadnog Balkana. Pregovarački postupak ipak je uspješno okončan 30. lipnja 2011., a 1. srpnja 2013. Hrvatska je postala 28. članicom EU. Od preostalih država u regiji, zahtjeve za članstvo podnijele su još Makedonija (2004.), Crna Gora (2008.), Albanija, Srbija (2009.), Bosna i Hercegovina (2016.), Ukrajina i Moldova (2022.). Kosovo uslijed svojega neriješenoga međunarodnoga statusa nije do sad bilo u mogućnosti aplicirati za članstvo, a vladajući režim u Bjelarusi za članstvo u EU nije ni zainteresiran zbog svojih čvrstih političkih veza s Ruskom Federacijom.

¹⁶ NIEMANN 2006: 67–69. Tijekom sljedećih godina, PHARE program proširen je i na Češku, Slovačku, Sloveniju, Litvu, Latviju, Estoniju, Rumunjsku, Bugarsku, Bosnu i Hercegovinu, Albaniju i Makedoniju. U drugoj polovici 1990-ih i početkom 2000-ih, taj je program bio središnjim oblikom institucionalne pomoći Europske unije kandidatima za članstvo iz srednjoistočne Europe.

¹⁷ NIEMANN 2006: 72.

¹⁸ NIEMANN 2006: 77–78.

GOSPODARSKA OVISNOST

Već tijekom pregovora o članstvu postavljeni su temelji gospodarske ovisnosti srednjoistočne Europe o zapadnoeuropskom središtu. Težnja zemalja regije da se postupak pridruživanja EU što brže završi omogućila je Europskoj komisiji da, pod utjecajem starih članica, oblikuje ugovore o pristupanju na način da oni pogoduju potonjima.

Jedan od najkontroverznijih slučajeva takvoga pristupa predstavlja pitanje izravnih plaćanja u poljoprivredi, koja su u EU (su)financirana iz sredstava Zajedničke poljoprivredne politike (*Common Agricultural Policy*). Tijekom 1990-ih, poljoprivredne politike bile su još uvijek jedna od malo isključivih nadležnosti Europske komisije (s proširenjem ovlasti središnjih ustanova EU nauštrb članica 2000-ih to se promijenilo), a koliko je nadzor nad poljoprivrednim sektorom bio važan Bruxellesu pokazuje činjenica da je 1994. Zajednička poljoprivredna politika činila čak 54% proračuna Europske unije. S obzirom da je srednjoistočna Europa posjedovala ogromna prostranstva obradive zemlje, razvijen poljoprivredni sektor te veliku i jeftinu radnu snagu, zapadnoeuropske elite bojale su se da bi nagli porast proizvodnje poljoprivrednih proizvoda u Uniji mogao naštetiti interesima starih članica. Europski povjerenik za poljoprivredu René Steichen označio je srednjoistočnu Europu jednom prigodom kao „uspavanoga poljoprivrednoga diva“. Prvotno je, zbog toga, Europska komisija u pregovorima sa zemljama kandidatkinjama izašla s idejom da nove članice ne će dobiti ništa od sredstava Zajedničke poljoprivredne politike, dok su istodobno kandidatkinje iz srednjoistočne Europe na čelu s Poljskom ustrajavale na ravnopravnom pristupu europskom proračunu za poljoprivredu. Godine 2002. postignuto je kompromisno rješenje na koje su Poljska i ostali u regiji pristali kako bi što prije okončali pristupni postupak. Dogovoreno je da će u prijelaznom razdoblju od 2004. do 2013. nove članice dobivati samo manji postotak sredstava iz Zajedničke poljoprivredne politike za izravna plaćanja u poljoprivredi, koji će od 25% u 2004. postepeno rasti do 100% u 2013. godini.¹⁹

Ishod takve politike bio je da je većina zemalja regije od neto izvoznika poljoprivrednih proizvoda i preradevina (tzv. *agri-food* sektor) do 1990-ih ubrzo nakon ulaska u EU postala

neto uvoznik. Promotrimo primjere Poljske, Rumunjske i Mađarske, triju zemalja s najjačim poljoprivrednim sektorom u srednjoistočnoj Europi. Mađarska je u trenutku pridruživanja EU 2004. bila jedina zemlja regije koja je još uvijek imala pozitivnu bilancu u trgovini poljoprivrednim proizvodima s EU. Već do srpnja 2006., dakle nešto više od dvije godine nakon pridruživanja, ostvarila je vanjskotrgovinski deficit u odnosu na stare članice EU. Iako je mađarski izvoz poljoprivrednih proizvoda zemljama europskoga središta porastao za nešto više od 20%, njihov je izvoz u Mađarsku porastao za čak 100% u odnosu na 2003. godinu.²⁰ Slične, ali ipak nešto manje loše posljedice imala je susjedna Rumunjska. Rumunjska je u godini nakon ulaska u EU (2007.) imala porast izvoza za čak 32%, no uvoz iz EU porastao je za još viših 38%. Između 2007. i 2020., Rumunjska je imala suficit u trgovini poljoprivrednim proizvodima s EU u samo dvije godine, 2013. i 2014., i to zbog iznimno visokoga izvoza žitarica. Struktura poljoprivrednih proizvoda koji se uvoze i izvoze također nije jednaka: Rumunjska u EU pretežno izvozi sirovine i neobrađene poljoprivredne proizvode, a uvozi preradevine i poljoprivredne proizvode s visokom dodanom vrijednošću.²¹ Poljski je slučaj jedini primjer djelomičnoga uspjeha. Zbog privatizacije i liberalizacije poljoprivrednoga sektora 1990-ih, Poljska je kraj toga desetljeća i početak 2000-ih dočekala s negativnom vanjskotrgovinskom bilansom u odnosu na EU, ali je zato u razdoblju nakon pridruživanja Uniji doživjela znatan rast. Kao i u slučaju Mađarske i Rumunjske, uvoz poljoprivrednih proizvoda iz EU porastao je – u poljskom slučaju oko 80% između 2002. i 2006. – ali je zato, za razliku od Mađarske i Rumunjske, poljski izvoz u istom razdoblju porastao za oko 210%. Poljska je 2007. bila doslovno jedina zemlja u srednjoistočnoj Europi koja je u trgovini poljoprivrednim proizvodima sa zemljama jezgre EU imala trgovinski suficit.²²

Europska je komisija 2000-ih i 2010-ih tražila od novih članica prilagodbu svojih tržišta europskom regulatornom okviru, a to je često vodilo smanjenju broja zaposlenih i smanjenju konkurentnosti u brojnim gospodarskim sektorima u srednjoistočnoj Europi. Primjer takvoga pristupa predstavljaju pritisci Brüssela upućeni Poljskoj oko brodogradilišta. Europska komisija započela je 2005. istragu vezano uz poljske

¹⁹ SAJDIK, SCHWARZINGER 2008: 209–223.,

²⁰ KISS 2007: 19, 21–23. Usp. BOJNEC, FEJTŐ 2009: 421.

²¹ ANDREI i dr. 2003: 103–104. Pritom treba napomenuti da autori analiziraju trgovinsku razmjenu s EU kao cjelinom, a ne samo sa zemljama europskoga središta, odnosno starijim članicama. Pretpostavimo li da Rumunjska, kao zemlja s jakim poljoprivrednim sektorom i poslovnim vezama u srednjoistočnoj Europi naslijeđenima iz razdoblja SEV-a, ima uravnoteženu trgovinsku razmjenu sa zemljama u regiji, slijedilo bi da je njezin deficit u trgovini sa zapadnom Europom i daleko veći od gore iznesenih brojki.

²² BOJNEC, FEJTŐ 2009: 421.

subvencije za tri velika brodogradilišta u Gdynu, Szczecinu i Gdańsku, koje su bile protivne pravilima EU jer predstavljaju narušavanje tržišnoga natjecanja, ali su bile nužne za opstanak brodogradilišta, oslabljenih jačanjem azijskoga brodogradevnoga sektora 1990-ih. U srpnju 2008. Poljskoj je dan rok od tri mjeseca da izradi novi plan restrukturiranja i pronade novoga ulagača, a kako je to na kraju bilo neuspješno, u listopadu iste godine naloženo joj je da brodogradilišta u Gdynu i Szczecinu proda. Na proljeće 2009. brodogradilišta je kupila nizozemska kompanija United International Trust, koja je većinu imovine rasprodala, a radnike otpustila. Pretpostavlja se da je na nepopustljivost EK mogla utjecati odluka tadašnjega poljskoga predsjednika Lecha Kaczynskog da odbije potpisati Lisabonski sporazum.²³

Zapadnoeuropski kapital na tržište srednjoistočne Europe ušao je na velika vrata tijekom privatizacije bankarskoga sektora u regiji, pretežno čak i prije njihova pridruživanja Europskoj uniji. Ipak, čini se da je postojala snažna korelacija između dosegnute razine u pristupnom postupku i udjela stranih banaka u domaćem bankarskom sektoru. Godine 1995. strane su banke činile 18% bankarskoga sektora u cijeloj regiji, no istodobno su u Poljskoj činile 30%, u Češkoj 39%, u Slovačkoj 41%, a u Mađarskoj čak 67% bankarskoga sektora. Poljska, Češka, Slovačka i Mađarska bile su, kao što je i prije spomenuto, predvodnice u integraciji regije u Europsku uniju, a konkretno Poljska i Mađarska svoj su pristupni postupak na neki način započele već 1989. s PHARE programom. Gospodarska kriza koja je regiju pogodila između 1995. i 2000., u kombinaciji sa zahtjevima iz Europske unije za privatizacijom državnih poduzeća kao uvjetom za pridruženje, nagnali su i vlade ostalih zemalja u regiji da ubrzaju postupak privatizacije domaćih banki. Kako u tuzemstvu nije postojao razvijen privatni bankarski sektor, kupce se tražilo u zapadnoj Europi. Dodatni je poticaj za takvu strategiju moglo biti očekivanje da će banke u zapadnoeuropskom vlasništvu raspolagati većim financijskim sredstvima i time više pomoći razvitku domaćega gospodarstva. Između 1995. i 2009. udio stranih banaka u bankarskom sektoru regije porastao je s 18% na 64%. Usporedbe radi, udio stranih banaka u regiji Istočna Azija i Pacifik bio je 25%, u Latinskoj

Americi 42%, a među zemljama Organizacije za europsku suradnju i razvoj (OECD), bloku gospodarski najrazvijenijih država svijeta, samo 28%.²⁴

Istraživanja pokazuju da ulazak zapadnoeuropskoga kapitala u bankarski sektor regije zaista i jest pomogao njezinu gospodarskomu razvitku. Strane banke koje su se pojavile na tržištu srednjoistočne Europe većinom su dolazile iz susjednih ili bliskih zemalja, a zajedno s njima dolazili su i njihovi „stari“ klijenti koji su započeli s ulaganjima u razvitak drugih gospodarskih sektora u regiji. Primjerice, švedske banke stekle su veliku prisutnost u bankarskom sektoru baltičkih zemalja, grčke i turske banke u Rumunjskoj i Bugarskoj, a njemačke, austrijske, talijanske i francuske u Poljskoj, Češkoj, Slovačkoj, Mađarskoj, Sloveniji i Hrvatskoj. Banke u stranom vlasništvu pritom su u doslovno svim zemljama regije, kako pokazuje više različitih empirijskih istraživanja, iskazale puno višu razinu učinkovitosti od domaćih banaka. No, pritom su se pojavila dva problema. Prvo, strane banke bile su sklonije kreditirati velike gospodarstvenike nego malo i srednje poduzetništvo i građane. Drugo, velik udio zapadnoeuropskoga kapitala u domaćem bankarskom sektoru doveo je do više razine podložnosti regije prema gospodarskim krizama u zapadnoj Europi.²⁵

Usporedno s ulaskom stranih banki na tržište srednjoistočne Europe, došlo je i do porasta izravnih stranih ulaganja, koja su se pokazala jednom od najbitnijih značajki u gospodarskom razvoju regije u posljednjih tri desetljeća. Između 1995. i 2020. u Poljskoj su zalihe izravnih stranih ulaganja porasle od samo 5% na 41% udjela u ukupnom bruto domaćem proizvodu, a u Češkoj od 12% do 78%. U Mađarskoj su zalihe izravnih stranih ulaganja od 1995. do 2010. porasle od 24% do 69% udjela u BDP-u, ali su zatim stagnirale te naposljetku do 2020. pale na 65%, vjerojatno zbog političkih čimbenika. Slovenija od svih zemalja regije ima najniži udio zaliha izravnih stranih ulaganja u BDP-u, koja su u toj zemlji 2020. iznosila 38%, što se najčešće objašnjava razmjerno ograničenom privatizacijom u Sloveniji nakon pada komunizma u usporedbi s drugim zemljama regije.²⁶ (za detaljniji pregled po godinama vidi Tablicu 1.)

Tablica 1.

Zalihe izravnih stranih ulaganja u BDP-u (%)

	POLJSKA	ČEŠKA	MAĐARSKA	SLOVENIJA
1995	5.51	12.29	24.34	8.46
2000	19.47	35.11	48.43	11.77
2005	28.20	44.51	54.08	19.48
2010	39.13	61.93	69.40	22.14
2015	38.94	62.42	69.26	29.33
2020	41.84	78.22	65.44	38.6

Izvor: POPESCU i dr. 2023: 26–29.

²³ JOZWIAK 2008, TAYLOR 2008, CIENSKI i WAGSTYL 2009.

²⁴ CLAESSENS, VAN HOREN 2012: 30–31.

²⁵ MARTON, McCARTHY 2008: 5–12.

²⁶ POPESCU i dr. 2023: 26–29., 9.

Razmjeri izravnih stranih ulaganja u srednjoistočnoj Europi u tolikoj mjeri nadilaze razmjere prisutne u drugim dijelovima svijeta, uključujući i nerazvijene, da se regija u posljednjih dva desetljeća označava kao paradigmatiski primjer za posebnu vrstu kapitalizma, tzv. ovisno tržišno gospodarstvo. Magnin i Nenovsky (2022.) pišu da je „istaknuta značajka ovisnoga tržišnoga gospodarstva [njegova] snažna ovisnost o stranom kapitalu, dok je glavni izvor ulaganja izravno strano ulaganje. Nad korporativnim upravljanjem, tako, prevladava hijerarhijski nadzor iz sjedišta transnacionalnih kompanija, koji postaje središnji koordinacijski mehanizam u ovisnim tržišnim gospodarstvima, nasuprot tržištu i ugovornim odnosima u liberalnim tržišnim gospodarstvima te mrežama i udruženjima u dogovornim tržišnim gospodarstvima.“²⁷

Takva razina prisutnosti izravnih stranih ulaganja iznimno je utjecala na smjer u kojem su se kapitalistički odnosi u srednjoistočnoj Europi oblikovali. Četiri su ključna područja u kojem je taj utjecaj vidljiv. Prvo, međunarodne kompanije prisutne u regiji nastoje ostvarivati izravni nadzor nad svojim lokalnim podružnicama umjesto kroz vanjski nadzor, odnosno posredno, putem raznih oblika suvlasništava, kao što je slučaj u liberalnim i dogovornim tržišnim gospodarstvima zapadne Europe. Zatim, kao drugo, u ovisnim tržišnim gospodarstvima ne postoje razvijeni jaki sindikalni odnosi i sustav kolektivnih ugovora, kao što je slučaj u liberalnim i dogovornim tržišnim gospodarstvima, što međunarodnim kompanijama čini dostupnijom jeftinu radnu snagu. Treće, međunarodne kompanije u ovisnim tržišnim gospodarstvima ne ulažu ozbiljnija sredstva u strukovnu naobrazbu svojih radnika, kao što čine u zemljama dogovornoga tržišnoga gospodarstva. I posljednje, četvrto, međunarodne kompanije zbog sve tri prethodno spomenute značajke svojega poslovanja u ovisnim tržišnim gospodarstvima zapravo nemaju problem u transferu industrija utemeljenih na inovacijama u srednjoistočnu Europu jer u regiji ionako imaju potpun, izravan nadzor nad svojim lokalnim podružnicama, a takav transfer ih ni ne obavezuje na sufinanciranje istraživačko-razvojnih projekata i strukovne naobrazbe kao što bi bio slučaj u drugim dvjema vrstama kapitalizma. To, zaključno, vodi prema tomu da su nove članice EU svedene na „sastavljače“ industrijskih proizvoda za međunarodne kompanije sa sjedištem izvan regije.²⁸

Visoka prisutnost izravnih stranih ulaganja u srednjoistočnoj Europi nije ishod spontanih tržišnih procesa nego posljedica političkih odluka Europske komisije i postkomunističkih političkih elita u regiji. Kao što objašnjavaju Šćepanovićeva i Bohleova (2018), Europska je unija „doprinijela institucionalizaciji ovisnoga kapitalizma u srednjoistočnoj

Europi na više načina“ te odigrala ključnu ulogu u „razbijanju prepreka stranomu kapitalu koje su neke od tih zemalja isprva podigle u ime razvoja više ‘nacionalnoga’ oblika kapitalizma.“ Tijekom 2000-ih širom regije pojavile su se agencije za promicanje (stranih) ulaganja, a bile su uspostavljene uz financijsku potporu iz pretpristupnih fondova Europske unije, koja je također uložila u izobrazbu stručnjaka koji su se bavili pronalaženjem stranih ulagača i pružali im operativnu pomoć u pokretanju poslovanja. Istodobno, mogućnost povlačenja sredstava iz kohezijske politike EU i razni oblici državnih subvencija predstavljali su dodatni poticaj međunarodnim kompanijama za ulazak na tržište srednjoistočne Europe.²⁹

Zanimljiv primjer takve prakse ulazak je njemačkih trgovačkih lanaca Lidla i Kauflanda na tržišta novih članica EU. Prema javno dostupnim podacima, Schwarz Gruppe, kojoj pripadaju i Lidl i Kaufland, dobila je 2010. kredit od Europske banke za obnovu i razvoj (EBRD) u iznosu od 100 milijuna eura za širenje svoje prodajne mreže u Rumunjskoj, Bugarskoj i Poljskoj. Zatim je 2016. dobila još 100 milijuna eura od EBRD-a za otvaranje lanca trgovina u Srbiji, a potom i 2017. dodatnih 200 milijuna eura za širenje poslovanja u srednjoistočnoj Europi. Pritom, kako su upozorili iz litvanske udruge za zaštitu potrošača Impact 2040, Lidl u svojim trgovinama prodaje iznimno malu količinu domaćih proizvoda, a veliku većinu njihova asortimana čine proizvodi njemačkoga podrijetla. Drugim riječima, novcima europskih poreznih obveznika financirano je širenje njemačkih trgovačkih lanaca u srednjoistočnoj Europi, koji su svojom prisutnošću u regiji zapravo samo pospješili izvoz njemačkih proizvoda.³⁰

Iako su izravna strana ulaganja dovela do pada nezaposlenosti i umjerenoga rasta plaća u srednjoistočnoj Europi, plaće i radni uvjeti i dalje se nisu pokazali dovoljno dobrima da osiguraju ostanak radne snage u regiji. Čini se da je veliki udio stranoga vlasništva u domaćem gospodarstvu barem jedan od uzroka relativno niskih plaća. Naime, kako primjećuje Pogátsa (2015), udio plaća u ukupnom BDP-u znatno je niži u odnosu na udio koji plaće radnika imaju u BDP-u zapadnoeuropskih zemalja.³¹ Paradoksalno, upravo je druga spomenuta značajka ovisnoga tržišnoga gospodarstva – jeftina radna snaga kao čimbenik privlačenja izravnih stranih ulaganja – za ishod imala pojavu koja se smatra najštetnijom posljedicom pridruživanja regije Europskoj uniji: masovno iseljavanje.

Suvremeni ekonomski iseljenički valovi iz srednjoistočne Europe započeli su 1990-ih nakon raspada socijalističkoga sustava u regiji. Već je 2000. godine u zapadnoj Europi živjelo oko 700.000 emigranata iz zemalja koje će 2004. i 2007. postati

²⁷ MAGNIN, NENOVSKY 2022: 46.

²⁸ NÖLKE, Vliegenthart 2009: 677–679.

²⁹ ŠĆEPANOVIĆ, BOHLE 2018: 156–157.

³⁰ LRYTAS.LT 2017, BALTICTIMES.COM 2017.

³¹ POGÁTSA 2015: 375.

dio EU.³² U razdoblju između 1988. i 2012. migracijski je saldo većine tih zemalja bio negativan. Iznimke su bile Slovačka, Slovenija i Češka, koje su zbog nešto bolje gospodarske situacije uspjele privući velik broj emigranata iz drugih zemalja u regiji čije su gospodarske prilike bile puno lošije, te Mađarska, u koju

je emigriralo mnogo etničkih Mađara iz susjednih zemalja (prvenstveno Rumunjske, Srbije i Ukrajine). Razmjerno najviše stanovnika izgubile su baltičke zemlje, koje su ostale bez više od 10% svojega pučanstva iz 1988. godine. (vidi Tablicu 2.)

Tablica 2.

Migracijski saldo članica EU iz srednjoistočne Europe 1988–2012.

	MIGRACIJSKI SALDO	UDIO MIGRACIJSKE BILANCE U UKUPNOM PUČANSTVU 1988.
Rumunjska	-890.716	4%
Bugarska	-679.070	8%
Poljska	-677.540	2%
Litva	-543.566	15%
Latvija	-353.524	13%
Estonija	-175.486	11%
Slovačka	32.914	1%
Slovenija	68.432	3%
Mađarska	412.310	4%
Češka	629.392	6%

Izvor: BALÁZS i dr. 2014: 66.

Nekoliko je uzroka tako velike emigracije s europskoga istoka prema zapadu, a dvije glavne skupine uzroka su potisni čimbenici (*push factors*) i privlačni čimbenici (*pull factors*). Najvažniji potisni čimbenici bili su nezadovoljstvo političkim i socijalnim stanjem u zemlji podrijetla, nezaposlenost i niske plaće, dok su, s druge strane, vodeći privlačni čimbenici bili mogućnost zaposlenja i visoke plaće u zapadnoj Europi, kao i ukidanje birokratskih prepreka za imigriranje koje je postignuto pridruživanjem Europskoj uniji.³³

Iako je masovno iseljavanje privremeno pomoglo gospodarstvima u srednjoistočnoj Europi kroz smanjenje pritiska na socijalnu državu, ono dugoročno vodi do katastrofalnih posljedica po demografiju, gospodarstvo i socijalni sustav zemalja u regiji. Velika većina iseljenika su u mlađoj životnoj dobi, što znači da s njihovim odlaskom zemlje njihova podrijetla gube društvenu skupinu koja bi u sljedećih 10-20 godina sudjelovala u demografskoj obnovi zemlje, a istodobno i u punjenju mirovinskoga fonda. Njihovim odlaskom, dakle, nisu ugroženi samo dugoročni demografski interesi zemalja u regiji nego i opstanak mirovinskoga sustava utemeljenoga na međugeneracijskoj solidarnosti. Također, većina emigranata posjeduje viši stupanj naobrazbe nego što je prosjek u njihovim domovinama, što odlazak takvih ljudi čini klasičnim primjerom *brain drain* fenomena. Empirijska istraživanja pokazuju da taj postupak dovodi do ozbiljnoga nedostatka radne snage u regiji te nižih stopa gospodarskoga rasta.³⁴

Europska je unija na problem relativne nerazvijenosti srednjoistočne Europe u odnosu na zapadnu Europu pokušala odgovoriti kroz tzv. kohezijsku politiku, odnosno kroz sufinanciranje raznih projekata putem Europskih strukturalnih i investicijskih fondova. Riječ je o ukupno pet fondova. Kohezijski fond namijenjen je financiranju prometne i energetske infrastrukture, Europski fond za regionalni razvoj služi financiranju maloga i srednjega poduzetništva, a iz Europskoga socijalnoga fonda ulaže se u smanjenje nezaposlenosti i pomoć socijalno ugroženim skupinama. Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj financira projekte u poljoprivredi i šumarstvu, kao i revitalizaciju ruralnih zajednica. Naposljetku, Europski fond za pomorstvo i ribarstvo osigurava sredstva za razvitak tzv. održivoga ribarstva i pomorske politike.

U javnom diskursu i zapadne Europe i srednjoistočne Europe jednako, Europski strukturalni i investicijski fondovi predstavljeni su kao određeni oblik instrumenta redistribucije bogatstva na kontinentalnoj razini. Njihova je namjena shvaćena kao zapadnoeuropsko financiranje infrastrukturnoga i gospodarskoga razvitka srednjoistočne Europe s ciljem da se postigne tzv. konvergencija, odnosno približavanje njezine razine gospodarske razvijenosti i životnoga standarda onoj europskoga zapada. Metaforički rečeno, europski fondovi u političkoj imaginaciji suvremenih Europljana percipirani su zapravo kao svojevrсни *institucionalni Robin Hood*, koji uzima od bogatih i daje siromašnima.

U stvarnosti, velik dio financijskih sredstava koja se iz europskih fondova dodjeljuju u zemljama srednjoistočne Europe, a osobito ona namijenjena razvoju infrastrukture i energetskega sektora, zapravo se u velikoj mjeri posredno vraćaju zapadnoeuropskomu gospodarstvu. Naime, izvođači građevinskih radova na velikim projektima izgradnje i obnove prometne i druge infrastrukture u brojnim su slučajevima upravo kompanije iz Njemačke, Austrije, Italije, Francuske ili drugih zapadnoeuropskih zemalja. Isto tako, pri financiranju uspostave ekološkoga i održivoga energetskega sektora pretežno se naglasak stavlja na solarnu energiju i energiju vjetra, dok je vodeći proizvođač solarnih panela i vjetroelektrana u Europi – Njemačka. Činjenicu da je Njemačka posredno zapravo više primila od euro-fondova nego što je u njih doprinijela potvrdio je 2017. i njemački povjerenik za proračun i ljudske resurse u Europskoj komisiji, Günther Oettinger. Prema Oettingeru, „velik udio svakoga eura koji EU dá Poljskoj dolazi nazad Njemačkoj. Poljaci rabe taj novac kako bi plaćali njemačku građevinsku industriju, kupovali njemačke strojeve i njemačke kamione. Dakle, neto davatelji kao što je Njemačka trebaju biti zainteresirani za strukturne fondove. Iz ekonomskoga gledišta, Njemačka nije neto davatelj nego neto primatelj.“³⁵ Osim kroz plaćanja zapadnoeuropskih kompanija i uvoz zapadnoeuropskih proizvoda, srednjoistočna Europa zapravo sufinancira zapadnoeuropsko gospodarstvo i kroz već spomenutu radnu emigraciju. Kao što je primijetio Jurić (2024), samo Hrvatska je posredno subvencionirala njemačko gospodarstvo s ulaganjem od čak 18 milijardi eura u obrazovanje svojih građana koji su se iselili u Njemačku. U svakoga od hrvatskih ekonomskih emigranata u Njemačkoj Hrvatska je prethodno uložila između 50.000 i 150.000 eura.³⁶ Europska kohezijska politika, dakle, ne samo da nije instrument koji redistribuirao europski novac u smjeru razvoja srednjoistočne

Europe, nego zapravo perpetuirao gospodarsku ovisnost regije o zapadnoeuropskoj jezgri EU, a kao što ćemo vidjeti poslije, uspostavlja i instrumente dodatne, političke ovisnosti.

Pitanje koje se nameće jest dovodi li rastući stupanj integracije srednjoistočne Europe s europskim zapadom do gospodarske konvergencije? Zamislivo je, naime, hipotetsko stanje u kojem gospodarska ovisnost zaista dovede do konvergencije, ali uz cijenu gubitka neovisnosti te temeljitu preobrazbu domaćih političkih ustanova i kulturnih vrijednosti. Je li se to dogodilo?

Prihvaćena je činjenica da su zemlje srednjoistočne Europe, a osobito članice Europske unije, u proteklih tri desetljeća ostvarile visoke stope gospodarskoga rasta. Između 1997. i 2017., primjerice, prosječna stopa gospodarskoga rasta Poljske, Češke, Slovačke, Mađarske, Rumunjske i Bugarske bila je dvostruko veća od stope rasta starih članica EU. Smanjila se nezaposlenost, a životni standard doživio je velik rast.³⁷ No, iako je članstvo u Europskoj uniji, kroz nepostojanje barijera za izvoz i uvoz roba i usluga te kroz europske potpore za razvoj lokalne infrastrukture imalo utjecaj na to, taj se utjecaj najčešće prikazuje većim nego što on jest, osobito kad su u pitanju europski fondovi. Dostupnost potpora iz europskih fondova, zapravo, više je utjecala na preobrazbu domaćih političkih ustanova u skladu nego na gospodarski rast kao takav.³⁸ Prema većini relevantnih istraživanja, mogućnosti trenutnoga gospodarskoga modela, odnosno ovisnoga tržišnoga gospodarstva, za gospodarski rast regije pretežno su iscrpljeni i nastavi li se u regiji s trenutnim ekonomskim politikama, daljnja konvergencija prema europskomu zapadu ne će uslijediti. Srednjoistočna Europa u gospodarskom smislu ostat će tu gdje jest.³⁹

32 OKÓLSKI 2007: 6

33 GOLDNER LANG, LANG 2019: 93–96. ATOYAN 2016: 12. Zanimljivu analizu o korelaciji između razine korupcije u društvu i iseljavanja na primjeru Hrvatske dao je JURIĆ 2023.

34 ATOYAN 2016: 12–17.

35 BERSCHENS, AFHÜPPE 2017.

36 JURIĆ 2024: 6.

37 GRELA et al. 2017: 89.

38 SURUBARU 2020: 216–217.

39 GRELA et al. 2017: 90–91.; MYANT 2018: 302.

KULTURNA OVISNOST

Pad Berlinskoga zida i slom komunističkih režima u srednjoistočnoj Europi 1989–1991. nisu omogućili samo slobodno kretanje roba i usluga između europskoga zapada i europskoga istoka nego također i slobodno kretanje ideja i kulturnih vrijednosti. Iako kulturni doticaji sa zapadnom Europom u srednjoistočnoj Europi zapravo nikad nisu posve zamrli, Željezna je zavjesa njih bitno otežala i prorijedila. Europski je zapad za njihove istočne susjede tijekom komunističke strahovlade bio simbol svega dobroga, a slika o njemu još je uvijek bila utemeljena na sjećanju na zapad kakav je nekoć bio. Taj je paradoks primijetio i češki književnik Milan Kundera, koji je u svojem kulturnom eseju „The Tragedy of Central Europe“ zapisao da je „posljednje izravno osobno iskustvo Zapada kojega se srednjoeuropske zemlje sjećaju razdoblje od 1918. do 1938. Njihova je slika Zapada, tako, slika Zapada u prošlosti, Zapada u kojem kulture još uvijek nisu posve pokleknule.“⁴⁰ Nakon nestanka Željezne zavjese, dok su stotine tisuća Poljaka, Mađara, Rumunja, Hrvata, Bugara i pripadnika drugih naroda migrirali prema zapadnoj Europi u potrazi za boljim životom, dotle je iz zapadne Europe započela jednako silovita migracija novih kulturnih vrijednosti i ideja u smjeru srednjoistočne Europe.

Kulturu ovdje shvaćamo ne u značenju tzv. visoke kulture nego u širem smislu, kao „skup vrijednosti, običaja, vjerovanja i praksi koje čine način života određene skupine.“⁴¹ U ovom će poglavlju preobrazba kulturnih vrijednosti u srednjoistočnoj Europi biti analizirana kroz promjenu društvenoga odnosa prema obitelji i narodu kao bitnim zajednicama koje obilježavaju ljudski život od rođenja do smrti. Konkretno, bit će analiziran nestanak tradicionalne proširene obitelji, kriza obiteljskih odnosa općenito te odnos građana regije prema seksualnim devijacijama kao što je homoseksualnost. Također, pokazat ćemo kako je uspostava kulturne ovisnosti utjecala na slabljenje nacionalnih identiteta u regiji. Nakon toga, pokušat ćemo odgovoriti na pitanje koji su uzroci takve kulturne preobrazbe u srednjoistočnoj Europi.

Obitelj je temeljna jedinica društva, a u srednjoistočnoj je Europi tijekom burnoga XX. stoljeća imala posebnu važnost

jer je služila kao zaklon od represivnih državnih politika i kao sredstvo društvene solidarnosti. Od početka 1990-ih struktura obitelji u regiji prošla je kroz dramatične promjene. Tradicionalni oblik obitelji u regiji bio je tzv. proširena obitelj, koja je obično okupljala tri naraštaja u istom domaćinstvu (djeca, roditelji te bake i djedovi). Regija se po tome bitno razlikuje od zapadne Europe, gdje je još u srednjem vijeku prevladao oblik nuklearne obitelji.⁴² Udio proširenih obitelji u društvu počeo je ozbiljno opadati još tijekom komunističke vladavine, koja je provodila agresivnu urbanizaciju i industrijalizaciju. Prema statističkim podacima iz 2011., proširena obitelj više nije prevladavajući oblik obitelji u regiji, no znatan broj djece i dalje živi u takvim obitelji. Bugarska je rekorder s čak 43% djece koja odrastaju u proširenim obiteljima, a slijede ju ostale zemlje regije, s Češkom kao „negativnim“ rekorderom, u kojoj samo 8% djece živi u takvim obiteljima.⁴³ U Mađarskoj je 1990. 11.5% obitelji s djecom živjelo u proširenim obiteljima, što je do 2001. zbog loše gospodarske situacije u prethodnom desetljeću blago poraslo na 12.4%, ali je zatim počelo iznova padati, da bi doseglo 9.2% u 2016. godini.⁴⁴ Istodobno s postepenim nestankom proširene obitelji, došlo je i do velikih promjena koje su jednako zahvatile sve oblike obitelji u srednjoistočnoj Europi. Drastično je pao broj novih sklopljenih brakova, prosječna dob stupanja u brak postala je kasnija, povećala se stopa izvanbračnoga zajedničkoga života, povećao se broj djece rođene u izvanbračnim zajednicama kao i broj djece koju odgajaju samohrane majke. Usporedno s time, ukupna stopa plodnosti u srednjoistočnoj Europi pala je na između 1.2 i 1.52 početkom 2000-ih, što je tada bila jedna od najnižih stopa na svijetu.⁴⁵

Koji su razlozi erozije tradicionalne obitelji u srednjoistočnoj Europi? Thornton i Philipov (2009) smatraju da je vodeći uzrok fenomen koji nazivaju razvojnim idealizmom (*developmental idealism*). Riječ je o kulturnom modelu koji se razvio u sjeverozapadnoj Europi tijekom XVIII. stoljeća, a u čijem središtu stoji želja za razvitkom modernoga društva, moderne obitelji te slobode i jednakosti. Model se od sjeverozapada Europe kulturnim putem postupno proširio na ostatak Europe, čitav Zapad i veći dio svijeta, a njegova snaga ležala

⁴⁰ KUNDERA 1984: 37.

⁴¹ EAGLETON 2000: 34.

⁴² HAJNAL 1982.

⁴³ MONOSTORI 2023: 257.

⁴⁴ MONOSTORI 2023: 260–261.

⁴⁵ THORNTON, PHILIPOV 2009: 125–126.

je u privlačnosti zapadnoga društva kao uzora za društveni, gospodarski i politički razvoj ostatka svijeta. Prema Thorntonu i Philipovu, „brojne su elite, kao i mnogo običnih ljudi u tim zemljama usmjerili pozornost u političkom, gospodarskom i društvenom smislu prema zapadnoj Europi i sjevernoj Americi, u kojima su primijetili vrhunac razvoja, napretka i dobroga života. (...) [S]lom socijalizma pružio je priliku za njih da preusmjere svoja društva i živote ‘nazad prema Europi’ (znači Zapadu) nakon desetljeća usmjerenosti prema istoku. Za mnoge je taj ‘povratak Europi’ značio reintegraciju u model modernosti, razvoja i istinske civilizacije, tako da je zapadna Europa iznova postala kulturna norma i ideal.“⁴⁶

Razvojni idealizam pokazao se modelom koji je pospješio diseminaciju mnogih ideja iz zapadne Europe u srednjoistočnu

Europu. Njime se, naime, može objasniti i puzajuću normalizaciju homoseksualnosti u regiji. Prvo ispitivanje koje je organizirao European Values Study 1993. pokazalo je da je u svim zemljama regije osim Slovenije prisutan većinski kritičan odnos prema homoseksualnosti. Najbolje je pokazatelje ostvarila Litva u kojoj se čak 87.4 ispitanika na pitanje „Biste li prihvatili da imate susjeda homoseksualca?“ odgovorili da ne bi. U većini zemalja regije došlo je do pada 1998. uz lagani rast na upitniku 2004., da bi na ispitivanjima 2014. i 2022. rezultati u većini zemalja ukazivali na iznimno visoku razinu raširenosti homoseksualne ideologije. Primjerice, razina neprihvatanja homoseksualnosti u Poljskoj je sa 70.5% 1993. pala na 27.9% u 2022. godini, dok je u Mađarskoj u istom vremenskom rasponu pala sa 75.3% na 36.8%. (vidi Tablicu 3)

Tablica 3.

Udio građana (%) koji su izjavili da ne bi htjeli imati susjeda homoseksualca.

	1993.	1998.	2004.	2014.	2022.
Estonija	72.9	63.9	46.2	47.3	35.6
Latvija	78.4	59.2	45.5	42.7	37.6
Litva	87.4	76.5	67.5	66.3	58.2
Bjelarus	79	63.4	63.3	72.1	66.6
Ukrajina	-	65.2	65.7	61.7	46.2
Moldova	-	77.4	77.4	73.9	-
Poljska	70.5	66	55.2	39.6	27.9
Češka	51.3	24	19.7	22	18.9
Slovačka	64	46.1	44	29.8	38.1
Mađarska	75.3	53.4	-	33.6	36.8
Slovenija	42.5	60.7	44.3	35.5	29.2
Hrvatska	-	45.5	52.8	49.3	35.4
Bosna i Hercegovina	-	56.4	64.2	61	52.5
Srbija	-	74.2	49.1	60.4	51.7
Crna Gora	-	82.1	73.7	64.1	68.9
Makedonija	-	65.9	53.5	57.7	63.3
Albanija	-	70	82.6	52.1	75.7
Kosovo	-	-	-	59.4	-
Rumunjska	75.4	55.8	65.2	54.2	53.7
Bugarska	67.5	40.8	53.9	50.1	59.6

Izvor: Our World in Data (<https://ourworldindata.org/grapher/share-of-people-saying-they-do-not-want-homosexual-neighbors>)

Osim obiteljskoga pitanja, drugi bitan pokazatelj kulturne preobrazbe u regiji odnos je njezinih građana prema narodu, domovini i nacionalnomu identitetu. Narod i nacionalna država središnji su politički subjekti suvremenoga svijeta. Kao što je objašnjeno u 3. poglavlju, narodi srednjoistočne Europe izgradili su suvremene nacionalne identitete tijekom 19. stoljeća pod utjecajem ideja europskoga romantizma. Osnovne su sastavnice njihovih identiteta bile svijest o zajedničkomu

etničkomu podrijetlu, a često i zajednička vjeroispovijest i jedinstven etički sustav koji iz toga proizlazi. Nacionalistički pokreti imali su izrazito važnu političku ulogu u razvoju regije od 19. stoljeća do danas, a smatra se i da su dali ključan doprinos u slomu komunističkoga sustava na europskomu istoku 1989–1990. Stoga je logično da su nacionalni identitet i nacionalni interesi bili izuzetno važni stanovnicima regije još 1900-ih godina. No, do kakvih je promjena došlo u sljedeća dva

desetljeća postupne integracije regije sa zapadnom Europom?

Zanimljiv odgovor na to pitanje nudi European Values Study koji je u svoj standardizirani upitnik uključio i pitanje o spremnosti borbe za vlastitu domovinu. U upitniku iz petoga vala ispitivanja (2017–2022.) to je pitanje postavljeno ispitanicima u svim zemljama Europe i bližega susjedstva, no nažalost, u upitniku iz trećega vala ispitivanja (1999.–2000.) pitanje je u srednjoistočnoj Europi postavljeno samo ispitanicima iz šest zemalja (Litve, Bjelarusi, Ukrajine, Slovenije, Hrvatske i Rumunjske). Iz toga razloga za usporedbu su nam dostupni samo rezultati iz tih šest zemalja, no kako je riječ o zemljama iz različitih podregija srednjoistočne Europe, čije su se povijesne putanje posljednjih tri desetljeća u određenoj mjeri razlikovale, smatramo da je riječ o reprezentativnom uzorku

Tablica 4.

Udio građana (%) koji su na sljedeće pitanje odgovorili s „da“: „Naravno da se svi nadamo da ne će biti novoga rata, ali ako ipak dođe do toga, hoćete li biti spremni boriti se za svoju domovinu?“

	1999–2000.	2017–2022.
Litva	72,1	32,8
Bjelarus	84,4	65,1
Ukrajina	73,7	60,3
Slovenija	84,8	73,1
Hrvatska	84,5	61,7
Rumunjska	84,3	50,6

Izvor: HALMAN 2001: 175., EUROPEAN VALUES STUDY, WORD VALUES SURVEY 2024: 245–246.

Općenito govoreći, uzroci opsežnih promjena u odnosu prema tradicionalnoj obitelji i nacionalnomu identitetu možemo podijeliti u dvije skupine: objektivne i subjektivne. Objektivne uzroke predstavlja prvenstveno već spomenuti razvojni idealizam, odnosno pojednostavljeno, pretežno spontana diseminacija kulturnih vrijednosti iz zapadne Europe prema srednjoistočnoj Europi uvjetovana privlačnošću zapadnoeuropskoga društvenoga, gospodarskoga i političkoga modela među elitama i građanima regije. Dodatno, važan objektivni uzrok erozije tradicionalne proširene obitelji širenje je kapitalističkih odnosa u srednjoistočnoj Europi nakon sloma socijalističkoga sustava. S druge strane, subjektivne uzroke predstavlja diseminacija zapadnoeuropskih kulturnih vrijednosti putem medija u zapadnoeuropskom vlasništvu i putem raznih programa Europske unije.

Otvaranje tržišta srednjoistočne Europe 1990-ih nije omogućilo samo dolazak stranih banki i ulagača u industrijski sektor nego i ulazak zapadnoeuropskih medijskih kuća na tržište regije. Razmjeri prisutnosti zapadnoeuropskoga kapitala u srednjoistočnoj Europi ogromni su, a u njihovu je vlasništvu nekoliko stotina različitih medija: televizijskih kanala, radio postaja, dnevnih novina, internetskih portala, tiskanih

koji nam može poslužiti i za sagledavanje šire slike. Prema spomenutomu istraživanju iz 1999–2000., u svima od tih šest zemalja ispitanici su odgovorili da su spremni sudjelovati u borbi za svoju domovinu u postotcima od 72% do 85%. Najviši rekord imala je Slovenija s čak 84,8% odgovora „da“, a najniži Litva sa 72,1%. Otprilike dva desetljeća poslije, prema istraživanju provedenom 2017–2022., situacija je bila bitno drukčija. Spremnost na sudjelovanje u ratu za svoju zemlju tada se kretala između 32,8% (Litva) i 73,1% (Slovenija). Takva porazna statistika odraz je višedesetljetnoga smanjenja utjecaja nacionalne države u srednjoistočnoj Europi, diseminacije kozmopolitskih ideja i europskoga nadnacionalnoga identiteta putem medija i obrazovnih ustanova, ali i slabljenja povjerenja građana u nacionalne institucije uslijed raširene korupcije i nepotizma među domaćim političkim elitama.

tjednika, specijaliziranih časopisa, itd. Navedimo samo neke od važnijih primjera. Švicarsko-njemačka kompanija Ringier Axel Springer Media AG kupila je 2012. *Onet.pl*, najčitaniji poljski internetski portal. Do 2021. ista je kompanija bila vlasnica i *Blica*, najčitanijega srpskoga portala i istoimenih dnevnih novina, koje sada samostalno drži njezina švicarska sastavnica Ringier. Njemački multinacionalni konglomerat Bertelsmann kontrolira, pak, nekoliko televizija putem RTL Grupe i više novinskih kuća diljem regije putem nakladničke kuće Gruner + Jahre.

Osim putem privatnih medijskih kuća, zapadnoeuropska je prisutnost u medijskom prostoru srednjoistočne Europe ostvarivana i kroz financiranje manjih medijskih projekata od strane Europske komisije koji u regiji promiču kulturne vrijednosti europskoga središta. Europska komisija tako je, primjerice, u sklopu programa Kreativna Europa samo u 2023. dodijelila 12 milijuna eura za osam medijskih projekata koji potiču umrežavanje između malih medija s europskoga zapada i europskoga istoka.⁴⁷

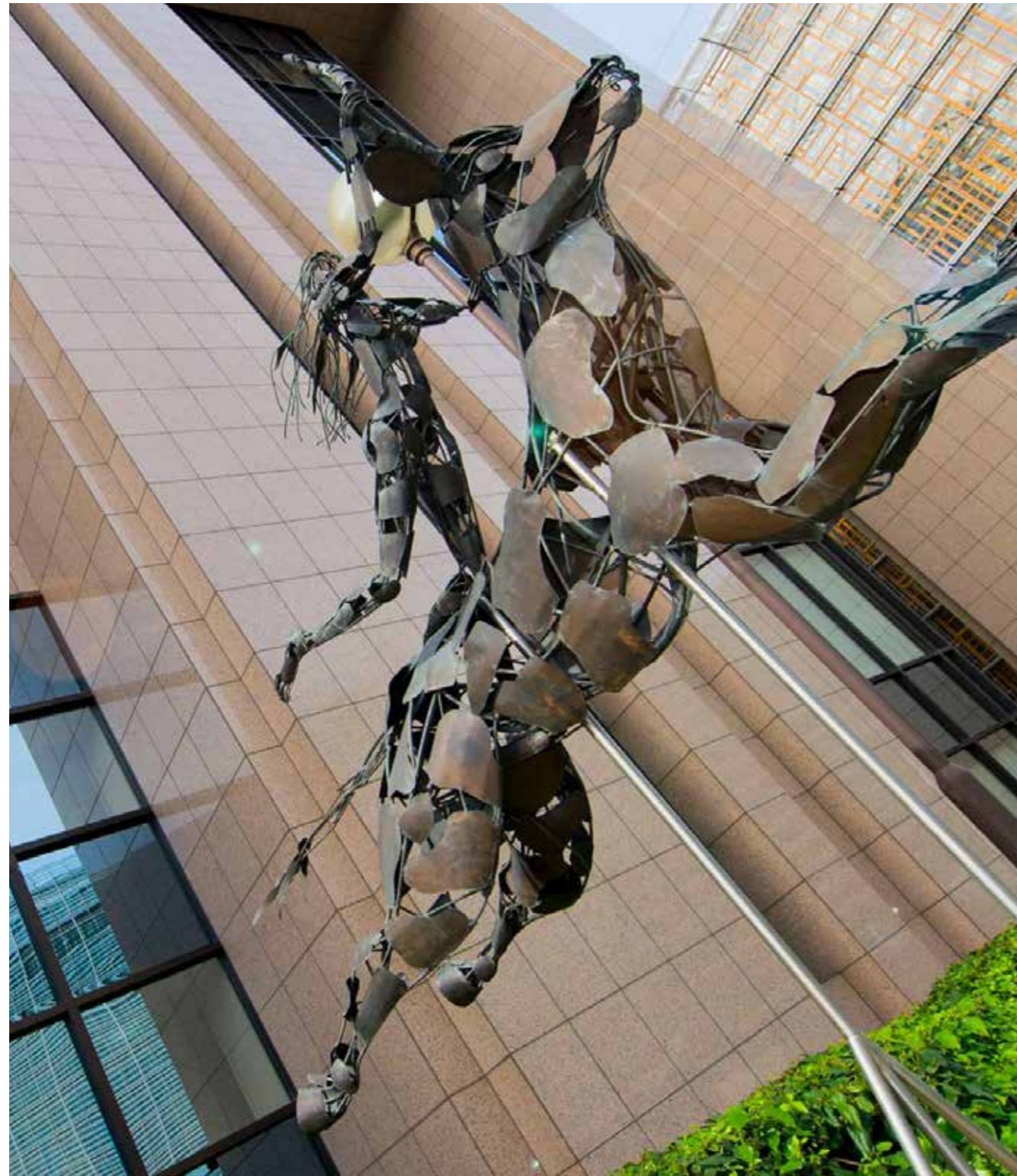
Naposljetku, veliku ulogu u diseminaciji zapadnoeuropskih kulturnih vrijednosti i perpetuiranju kulturne ovisnosti srednjoistočne Europe o europskom središtu ima Erasmus+

46 THORNTON, PHILIPOV 2009: 131–135. Detaljnija razrada teorije razvojnoga idealizma dostupna je u THORNTON, DORIUS i SWINDLE 2015.

47 Third generation of EU-supported Journalism Partnerships ready to help the news sector, European Commission, 23. veljače 2024. (<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/third-generation-eu-supported-journalism-partnerships-ready-help-news-sector>, posjeta 12. listopada 2024.)

program Europske unije. U pitanju je program namijenjen financiranju prvenstveno studentske razmjene, ali također i razmjene profesora i stručnoga osoblja visokoškolskih ustanova te organizacije tzv. *youth exchange* projekata. U programu je od njegova pokretanja 1987. sudjelovalo više od 10 milijuna studenata, a otkad su se prve zemlje iz srednjoistočne Europe uključile u program 1998. (Poljska,

Češka, Slovačka, Mađarska, Rumunjska), velik broj sudionika dolazi i s europskoga istoka. Program je izrazito bitan jer osim širenja zapadnoeuropskih kulturnih vrijednosti, služi i za oblikovanje pan-europskoga identiteta među mladima. Kao instrument ‘meke moći’ Europske komisije, Erasmus+ na taj način sudjeluje u izgradnji političkoga legitimiteta za Europsku uniju i stvaranje njezine buduće političke elite.⁴⁸

48 FERREIRA-PEREIRA, MOURATO PINTO 2021.

7 POLITIČKA OVISNOST

U prethodna dva poglavlja, u kojima su opisane osnovne značajke gospodarske i kulturne ovisnosti srednjoistočne Europe o zapadnoeuropskoj jezgri EU, mogli bismo razaznati i obrise političke ovisnosti. Razlog je tomu taj što gospodarska, kulturna i politička sfera nisu strogo odvojene nego između njih postoje interakcija i međusobno (su)oblikovanje. Upravo su gospodarska i kulturna ovisnost, i u ovom slučaju, dovele srednjoistočnu Europu u stanje političke ovisnosti.

Dio političke ovisnosti proizlazi iz velikih ovlasti središnjih ustanova Europske unije koje su si one priskrбилe postepeno kroz posljednjih nekoliko desetljeća prebacivanje nadležnosti s država-članica na Uniju. Taj je postupak centralizacije većinom bio proizvod odluka političkih i gospodarskih elita zapadne Europe, a najčešće ga se objašnjava kao tzv. prelijevajući učinak (*spillover effect*): dublja integracija u jednom području zahtijevala je radi funkcionalnosti i dublju integraciju u drugom području.⁴⁹ Zemlje srednjoistočne Europe na ta proširenja ovlasti središnjih ustanova EU do 2004. nisu mogla nikako utjecati jer nisu još bile članice EU, a kasnih 2000-ih još su uvijek bile u izrazito lošem gospodarskom položaju i bez iskustva u radu u institucijama EU da bi mogle spriječiti prihvaćanje centralizacijskoga paketa u vidu Lisabonskoga ugovora.

Osim formalne centralizacije, središnje institucije EU i europske agencije preuzimaju na sebe ovlasti i putem neformalnih instrumenata političkoga nadzora. Bergkamp (2022) navodi sljedeće instrumente koje institucije EU rabe kako bi proširile svoje ovlasti: „iluzija demokracije“ (stvaranje „građanskih panela“ i sličnih oblika sudioničke demokracije kojima se nastoji prikriti demokratski deficit EU), ovlasti za tumačenje pravnih akata EU, subvencije, oblikovanje javnih politika i debata kroz utjecaj u obrazovanju i u medijima, internacionalizacija političkih pitanja, scijentizacija i tehnokratizacija (prebacivanje odgovornosti za stvaranje javnih politika na sveučilišta i stručne skupine koje je EU odabrala), politizacija i juridizacija (povećanje ovlasti Europskoga suda pravde u odnosu na države-članice), itd.⁵⁰ S obzirom da su zemlje srednjoistočne Europe izrazito podzastupljene na izvršnim vodećim položajima u europskim institucijama, čak

niti te neformalne instrumente nisu mogle rabiti u svoju korist. Prema godišnjem izvještaju *Geographical Representation in EU Leadership Observatory* za 2024. u razdoblju 2021–2023. samo 6% imenovanih na izvršne vodeće položaje u europskim institucijama bili su iz srednjoistočne Europe, a konkretno u 2023. nijedna jedina osoba iz regije nije imenovana. U istom razdoblju, čak 60% novih imenovanja odnosilo se na dužnosnike iz zapadne Europe.⁵¹

Tijekom 2010-ih dio političkih elita u srednjoistočnoj Europi postao je svjestan dugoročne neodrživosti sadašnjega oblika razvoja u regiji i poduzete su određene promjene ekonomske politike. Najopsežnije reforme u tom smjeru poduzela je vlada Mateusza Morawieckog (Pravo i pravda, PiS) u Poljskoj, koja si je za cilj postavila uspostavu gospodarstva utemeljenoga na izvozu, ravnopravan položaj domaćih sa stranim ulagačima u Poljskoj i poticanje inovacija. Morawiecki je u članku za *Politico.eu* napisao: „[M]i ne vjerujemo u ‘etatizam’, ali mislimo da država ima ulogu u promicanju gospodarske modernizacije.“⁵² Osim poljske, i vlada Viktora Orbana (Fidesz) u Mađarskoj poduzela je određene ekonomske reforme kako bi se oslobodila ovisnosti o zapadnoeuropskom gospodarstvu, no za razliku od Poljske Mađarska se nije usredotočila na razvoj izvoza i inovacija nego samo na diverzifikaciju stranih ulaganja, pokušavši pronaći strane ulagače s azijskih tržišta.⁵³ Nölke (2018) poljski i mađarski zaokret smatra pokušajem popravljavanja nezavidne situacije u kojoj su se te zemlje našle nakon dva desetljeća ovisnosti o izravnim stranim ulaganjima, ali tvrdi da je njihova strategija ograničena skromnim fiskalnim sredstvima koja su im na raspolaganju i relativno malom veličinom njihovih tržišta, a rješenje vidi u sveobuhvatnijoj regionalnoj gospodarskoj suradnji.⁵⁴

Na pokušaje Poljske i Mađarske da se oslobode gospodarske i političke ovisnosti o zapadnoj Europi ubrzo je stigao i njezin odgovor. Zapadnoeuropski centri moći svoj hegemonski položaj nastoje održati djelovanjem s dvije strane: *odozgo*, odnosno putem institucionalnih pritisaka na nacionalne vlade, i *odozdo*, putem društvenih pokreta i kulture. S obzirom da središnje institucije EU još uvijek nemaju pravne instrumente

49 NIEMANN 2006: 17–18.

50 BERGKAMP 2022: 20–27.

51 JAKOBSEN 2024.

52 MORAWIECKI 2016.

53 CASPAR 2021.

54 NÖLKE 2018: 279.

za *političko* kažnjavanje „neposlušnika“ koji su već u članstvu Unije, institucionalni pritisci sastoje se od raznih oblika regulatornih mjera usmjerenih protiv pojedinih nacionalnih gospodarstava ili uskratu sredstava iz zajedničkoga proračuna EU. Prije spomenut slučaj pritiska na Poljsku 2008. kako bi privatizirala brodogradilišta primjer je regulatornoga pritiska, kao što je rečeno, vjerojatno potaknutoga odbijanjem tadašnjega poljskoga predsjednika Lecha Kaczyńskog da potpiše Lisabonski ugovor.

Prijetnje uskratom sredstava iz Europskih strukturnih i investicijskih fondova pokazale su se posljednjih godina puno češćom praksom. Službeni povod za to predstavljale su reforme pravosuđa u Poljskoj i Mađarskoj te odbijanje tih dviju zemalja da prihvate migrantske kvote koje je EK nastojala nametnuti tijekom velike migrantske krize 2015–2016. godine. U slučaju uvjetovanja dodjele sredstava iz europskih fondova prihvaćanjem migrantskih kvota (što su odbijale i Češka i Slovačka), ideja na kraju nije prošla jer je smatrana pretjeranom politizacijom, a otpisale su ju i neke zapadnoeuropske vlade.⁵⁵ Oko reforme pravosuđa u Poljskoj i Mađarskoj, za koju EK tvrdi da „narušava vladavinu prava“, Komisija je sljedećih nekoliko godina vodila rat s Varšavom i Budimpeštom, pri čemu su potonji čak 2020. blokirali donošenje Plana za obnovu i oporavak zbog prijetnji uskratom sredstava iz euro-fondova, ali je svaki put postignuto kompromisno rješenje. Ipak, nakon presude Europskoga suda pravde iz 2021. da poljsko ustrajavanje na prvenstvu nacionalnoga zakonodavstva nad europskim predstavlja kršenje europskoga prava, Poljskoj je blokiran pristup Mehanizmu obnove i oporavka, što je značilo jak financijski udarac zemlji. Mađarska se u međuvremenu našla u sukobu s EK oko puno više pitanja. Osim reforme pravosuđa, EK je Mađarskoj zamjerala i zatvaranje Srednjoeuropskoga sveučilišta u Budimpešti, ograničavanje rada nevladinih organizacija, zabranu promicanja homoseksualnoga sadržaja u školama, itd. Zbog toga je Mađarskoj u rujnu 2022. u potpunosti onemogućen pristup svim kohezijskim fondovima.

Drugi oblik djelovanja zapadnoeuropskoga središta protiv srednjoistočne Europe pritisak je *odozdo*, putem društvenih pokreta i kulture. Kao što je objašnjeno u prethodnom poglavlju, od početka 1990-ih zapadnoeuropske kulturne vrijednosti brzo su se proširile srednjoistočnom Europom, što putem neformalnih oblika diseminacije kulturnih vrijednosti, a što putem prisutnosti zapadnoeuropskih medijskih kuća u regiji te europskih programa studentske razmjene. Raširenost zapadnoeuropskih kulturnih vrijednosti u regiji omogućuje europskom središtu da vrši pritisak na političke elite na periferiji, odnosno u ovom slučaju u srednjoistočnoj Europi, putem korištenja raznih građanskih inicijativa, aktivističkih skupina, nevladinih organizacija i drugih aktera koji smatraju

zapadnoeuropski model najboljim uzorom za društveni, gospodarski i politički razvitak srednjoistočne Europe.

Primjer takve prakse djelovanje je nevladinih organizacija, odnosno konkretno udruga za ljudska prava, ekoloških inicijativa, itd. Već ranih 1990-ih Europska je unija počela instruirati i financirati uspostavu tzv. organizacija civilnoga društva s ciljem „demokratizacije“ srednjoistočne Europe. Nevladine organizacije općenito su u tom razdoblju počele biti favorizirane pri dodjeli razvojnih potpora jer se smatralo da imaju vodeću ulogu u razvitku onoga što se u suvremenom liberalnom diskursu naziva „dobrom vladavinom“ i „razvitkom demokratskih procesa“, kao i zbog nepovjerenja prema većoj ulozi države.⁵⁶ Samo iz već spomenuta PHARE programa, nevladinim je organizacijama između 1990. i 2000. uplaćeno više od 86 milijuna eura (u tadašnjim valutama).⁵⁷ Istodobno, više je zapadnoeuropskih vlada i političkih stranaka uspostavilo je u srednjoistočnoj Europi svoje vlastite političke zaklade ili, pak, počelo financirati lokalne nevladine organizacije izravno putem svojih diplomatskih predstavništava. U regiji djeluju lokalne podružnice Zaklade Konrad Adenauer (povezane s Kršćansko-demokratskom unijom u Njemačkoj), Zaklade Friedrich Ebert (Socijaldemokratska partija Njemačke), Zaklade Heinrich Böll (Zeleni), itd. Sve te zaklade i nevladine organizacije koje su po njima financirane, logično, rade na diseminaciji političkih ideja i kulturnih vrijednosti svojih matičnih političkih stranaka, a moguće ih je dodatno uključiti u političko djelovanje ukaže li se za to potreba.

Medijski najviše popraćen primjer zapadnoeuropskoga pritiska naneku od vlad srednjoistočne Europe putem takvih nevladinih organizacija i lokalnih aktivista niz je prosvjeda pod nazivom Ženski štrajk (*Strajk Kobiet*), koji su u Poljskoj tijekom 2020. i 2021. organizirale radikalne feministice s ciljem potpunoga ozakonjenja pobačaja. Eksploatacijom koncepta ženskih prava kao oružja u političkoj borbi pokušalo se delegitimirati tadašnju poljsku vladu i smanjiti političku potporu vladajućoj političkoj većini oko Prava i pravednosti u njezinu drugom mandatu, što je u određenoj mjeri bilo i uspješno. Nešto manje poznat, a u svakom slučaju manje uspješan pokušaj delegitimacije koalicije oko Prava i pravednosti u prvom mandatu na vlasti, između 2015. i 2019., bio je niz prosvjeda usmjerenih protiv pravosudne reforme, kojima je rukovodio Odbor za obranu demokracije. Vodeće organizacije i prve i druge spomenute skupine prosvjeda bile su obilno financirane iz sredstava Europske unije i drugih zapadnoeuropskih izvora.

Slučaj Poljske i Mađarske pokazuje da otpor političkim pritiscima iz zapadnoeuropskoga središta, kao i rješenje problema gospodarske i kulturne ovisnosti, nisu ostvarivi kroz samostalno djelovanje nacionalnih vlada srednjoistočne

Europe. Projekt europskih integracija u proteklih se sedam desetljeća svojega razvitka oblikovao kao sustav „naoružane međuovisnosti“ (*weaponized interdependence*), što prema Farrellu i Newmanu (2019) predstavlja stanje u kojem su „države s političkom vlašću nad središnjim čvorovima u međunarodnim umreženim strukturama, kroz koje putuju novac, dobra i informacije, u jedinstvenom položaju drugima nametnuti troškove. Imaju li odgovarajuće domaće ustanove, one mogu rabiti mreže kao oružje kako bi prikupile informacije

ili prekidanje gospodarskih i informacijskih tokova, otkrivanje i iskorištavanje slabosti, prisilu na promjenu politika te odvratanje nepoželjnih djelovanja.“⁵⁸ Uslijed asimetričnih odnosa gospodarske, kulturne i političke moći na kontinentu, zapadnoeuropsko središte, na taj način, u prilici je rabiti uspostavljenu gospodarsku međuovisnost za *discipliniranje* europske periferije. Zbog toga, bilo kakav pokušaj emancipacije od zapadnoeuropskoga središta mora uključivati širi, ujedinjeni nastup cijele srednjoistočne Europe.

55 WATERFIELD 2018. BERSCHENS i AFHÜPPE 2017. Čini se i da su tadašnji prijedlozi da se uskrate sredstva iz euro-fondova zemljama srednjoistočne Europe bili više motivirani nedostatkom proračunskih sredstava i pokušajem da se na taj način dio novaca oslobodi za druge izdatke, a manje pro-migrantskom i multikulturalističkom politikom.

56 LEWIS 2001: 32, 46.

57 THE PHARE PROGRAMME 2001: 118.

58 FARRELL, NEWMAN 2019: 45.

REGIONALNA SURADNJA KAO ALTERNATIVA OVISNOSTI

Prvi je ozbiljniji plan regionalne suradnje u srednjoistočnoj Europi razradio državni poglavar obnovljene poljske države Józef Piłsudski u godinama nakon Prvog svjetskoga rata. Prvotna je ideja Piłsudskog bila obnova Poljsko-Litavske Zajednice, *Rzeczpospolite*, u obliku suvremene federacije u čiji bi sastav ušli Poljska, Litva, Bjelarus i Ukrajina. No, problem je bio što ni Litva, ni Bjelarus, ni Ukrajina za takvo nešto nisu bili zainteresirani. Štoviše, već 1919. izbili su ratovi s Ukrajinom i Litvom zbog neriješenih graničnih pitanja. Piłsudski za svoju ideju nije imao potporu ni u svojoj zemlji. Njegovim su se planovima oštro suprotstavili poljski nacionalisti na čelu s Romanom Dmowskim, koji su željeli utemeljiti isključivo samostalnu Poljsku kao nacionalnu državu poljskoga naroda. Oni su smatrali da bi se okolni krajevi naseljeni s velikom poljskom manjinom trebali inkorporirati u unitarnu Poljsku i njihovo stanovništvo postepeno asimilirati u poljski narod. Prvotni neuspjesi u realizaciji federativnoga rješenja, ali i početak Poljsko-sovjetskoga rata, nagnali su Piłsudskog da radikalno izmijeni svoju geopolitičku koncepciju. Umjesto federacije, Piłsudski je zamislio stvaranje obrambenoga, vojno-političkoga saveza na prostoru nekadašnje Poljsko-Litavske Zajednice, ali je istodobno u svoju koncepciju počeo uključivati druge zemlje u regiji, poput Rumunjske, Čehoslovačke, Latvije, Estonije, itd. No, brojni međunarodni sukobi u regiji u tim prvim poratnim godinama spriječili su stvaranje širega saveza. Ubrzo su, pak, Ukrajinska Narodna Republika i Bjelaruska Narodna Republika poražene od strane sovjetske Rusije te 1922. integrirane u novostvoreni Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika.⁵⁹ Ipak, geopolitička zamisao Piłsudskog poslužila je kao temelj više budućih planova o regionalnoj suradnji. Zbog zemljopisnoga položaja zamišljenoga geopolitičkoga entiteta između Baltičkoga i Crnoga mora, poljski je naziv za tu

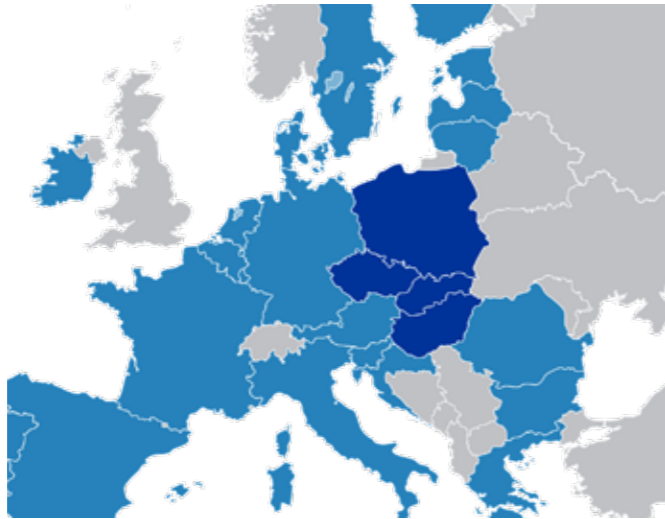
koncepciju bio *Międzymorze* (hrv. Međumorje, između mora), od čega dolazi i latinizirani naziv *Intermarium*.

Primjer ostvarene regionalne suradnje tijekom međuraća predstavlja Mala Antanta, vojno-politički savez sklopljen između Čehoslovačke, Rumunjske i Jugoslavije s ciljem sprječavanja obnove Habsburške Monarhije i zajedničke obrane od eventualne mađarske agresije. Naime, po odredbama mirovnoga ugovora iz Trianona (1920.), Mađarska je izgubila dvije trećine teritorija predratne Kraljevine Ugarske u korist Kraljevine Rumunjske, Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (poslije Jugoslavija) i Čehoslovačke Republike. Na tim je područjima i dalje živio velik broj Mađara, pa je među tim državama postojao strah od mogućega pokušaja Mađarske da vojnim putem vrati oduzete krajeve. Mala Antanta isprva je nastala kao skup bilateralnih sporazuma između tih triju država potpisanih u različitim navratima između 1920. i 1922., no 1930. potpisan je i jedinstven sporazum o zajedničkoj obrani koji je zamijenio prethodne bilateralne sporazume. Od druge polovice 1930-ih, Jugoslavija i Rumunjska počele su se politički i gospodarski približavati Njemačkoj, što je zapravo učinilo savez besmislenim. Našavši se izoliranom od šire regije, Čehoslovačka je ubrzo postala prvom žrtvom njemačke ekspanzije 1938–1939. Sljedeće godine, Njemačka je u arbitražnom postupku velike dijelove Rumunjske predala Mađarskoj, a 1941. izvršila je vojnu invaziju na Jugoslaviju i uništila tu balkansku državu.⁶⁰ Problem Male Antante bila je njezina pretjerana zaokupljenost mađarskom prijetnjom, a istodobno ignoriranje puno ozbiljnijih egzistencijalnih ugroza koje su srednjoistočnoj Europi predstavljale Njemačka i sovjetska Rusija. U tom smislu, iako je riječ o primjeru regionalne suradnje, njezina je namjena prvenstveno vodila k unutarregionalnim sukobima, a ne ostvarenju širih regionalnih interesa.

⁵⁹ CIEPLUCHA 2014: 40–46.

⁶⁰ WANDYCZ 1981 donosi pregled istraživanja o Maloj Antanti prije 1981., kratku povijest saveza i njegovih osnovnih problema.

Slika 1.
Višeogradska skupina

Nakon pada komunizma, ideja regionalne suradnje obnovljena je i, zapravo, u novim okolnostima stekla daleko veću popularnost nego u svojim počecima u međuratnom razdoblju. Jedna od prvih i najdugovječnija organizacija regionalne suradnje na području srednjoistočne Europe zasigurno je Višeogradska skupina (V4). Riječ je o političkom savezu koji su 15. veljače 1991. na susretu u dvorcu kod Višegrada u (današnjoj) Slovačkoj utemeljili čelnici Poljske, Čehoslovačke i Mađarske. Paradoksalno, cilj je saveza bio ubrzati pridruživanje regije europskim integracijama, u čemu su te tri zemlje do tada i najviše napredovale. Jedna od bitnih značajki Višeogradske skupine potpuni je izostanak institucionalizacije. Skupina nema stalna

tijela, nema formaliziranu unutarnju hijerarhiju i ne pretendira postati nadnacionalnom organizacijom. Taj je izostanak institucionalizacije omogućio njezinu dugovječnost i stabilnost, ali ju je isto tako spriječio da ostvari veći utjecaj u široj regiji i u Europi. Višeogradska je skupina doživjela novi uzlet 2009., kada je pokušala sukreirati europske politike proširenja u istočnoj i jugoistočnoj Europi. Između 2015. i 2020., također, Skupina se istaknula svojim zajedničkim nastupima protiv imigracijske politike koju je regiji htjelo nametnuti zapadnoeuropsko središte. Mađarska potpora Rusiji prilikom agresije na Ukrajinu 2022. unijela je velik razdor u Skupinu i učinila ju relativno pasivnom posljednjih nekoliko godina.⁶¹

Slika 2.
Bukureštanska devetka

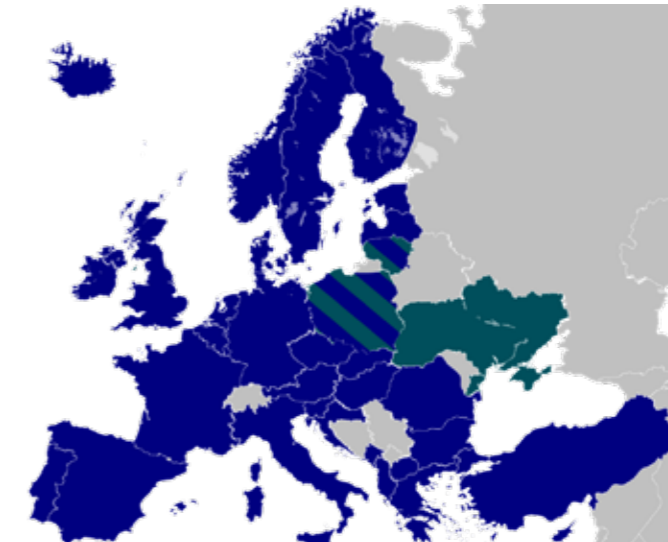

61 CABADA 2018.

Godine 2015. stvorena je još jedna organizacija posvećena regionalnoj suradnji, ali na puno široj razini od Višeogradske skupine – Bukureštanska devetka (B9). Najistaknutije članice skupine su Poljska i Rumunjska, a čine ju još Estonija, Latvija, Litva, Češka, Slovačka, Mađarska i Bugarska. Poticaj za osnivanje

B9 bilo je rusko pripajanje ukrajinskoga poluotoka Krima i vojna intervencija u istočnoj Ukrajini. To je ujedno odredilo daljnji fokus skupine na obrambena pitanja i probleme vezane uz proširenje NATO-a, pa bi se moglo reći da je riječ o donekle institucionaliziranom obliku istočnoga krila NATO-a.⁶²

Slika 3.
Lublinski trokut

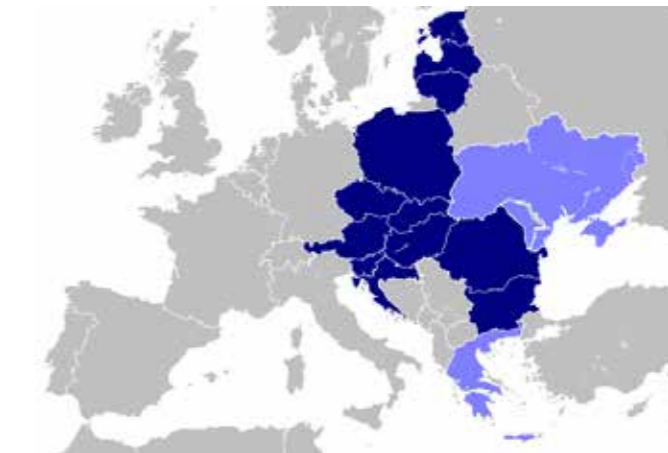

Ukrajinska je kriza 2020. potakla osnivanje Lublinskoga trokuta, međunarodne inicijative koju čine Poljska, Ukrajina i Litva. Sporazum o osnivanju Lublinskoga trokuta potpisali su u Lublinu ministri vanjskih poslova tih triju zemalja s jasnom porukom da se novi savez temelji na baštini Poljsko-Litavske Zajednice čija je preobrazba u realnu uniju 1569. dogovorena baš u tom gradu. Osnovna je namjena skupine potpora Ukrajini na putu prema članstvu EU i NATO-u, ali i politička, društvena, kulturna i vojna suradnja. Za razliku od prije spomenutih savezništava, Lublinski trokut posjeduje i nekoliko stalnih tijela, poput Međuparlamentarne skupštine i Mladeži Lublinskoga

trokuta, a Skupina je ustrojila i zajedničku litavsko-poljsko-ukrajinsku brigadu.⁶³

Najvažniji i najopsežniji pokušaj regionalne suradnje predstavlja Inicijativa triju mora (I3M), čiji je osnivački summit održan u Dubrovniku u kolovozu 2016. na inicijativu poljskoga predsjednika Andrzeja Duda i hrvatske predsjednice Kolinde Grabar-Kitarović. Inicijativa je isprva obuhvaćala 11 članica EU iz srednjoistočne Europe i Austriju, no 2023. u članstvo je ušla i Grčka, dok su Ukrajina 2022. i Moldova 2023. prihvaćene kao partneri-sudionici. To čini Inicijativu triju mora zasad najvećim modelom regionalne suradnje u srednjoistočnoj Europi.

Slika 4.
Inicijativa triju mora

62 Detaljniji pregled djelovanja B9 s analizom doprinosa B9 osnaživanju obrambenih sposobnosti regije vidi TERLIKOWSKI i dr. 2018.

63 BAŃ-PITUCHA i dr. 2024: 470., 474–475.

Inicijativa triju mora do sad je organizirala devet godišnjih summita – ne postoji još niti čitavo jedno desetljeće – no rezultati njezina djelovanja već su vidljivi. Inicijativa je uspostavila vlastiti Investicijski fond koji će financirati razne infrastrukturne i energetske projekte u regiji. Prometna infrastruktura na kojoj Inicijativa sada radi bitno će ubrzati putovanja u ovom dijelu Europe: Via Carpathia (autocesta Klaipeda-Solun), Via Baltica (autocesta Prag-Tallin-Helsinki), Baltičko-jadranski koridor (autocesta Gdansk-Ravenna), Rail Baltica (željeznica Helsinki-Varšava), Rail-2-Sea (željeznica Gdansk-Constanta). Osim toga, Inicijativa radi i na energetske

diverzifikaciji putem sufinanciranja izgradnje LNG terminala.⁶⁴ Za razliku od Višegradske skupine, čije se djelovanje uglavnom odnosilo na zajednički politički nastup njihovih članica u odnosu na EU, te Lublinskoga trokuta i Bukureštanske devetke, koji su pretežno fokusirani na sigurnosne i obrambene teme, Inicijativa triju mora naglasak stavlja na razvitak infrastrukture i gospodarstva u regiji. Shvaćanje važnosti gospodarskoga razvitka regije kao preduvjeta oslobađanju od političke i kulturne ovisnosti o zapadnoeuropskom središtu svakako je dobrodošla promjena u pristupu regionalnoj suradnji.

64 DIJANOVIĆ 2019: 173–179.

9 ZAKLJUČAK

Srednjoistočna Europa zbog niza je zemljopisnih uvjetovanosti i vlastitoga povijesnoga razvoja dočekala 1990-e kao relativno nerazvijena regija. Kako bi pospješili gospodarski razvoj svojih zemalja, ali i zbog snažnih kulturnih veza sa zapadnom Europom, političke elite u srednjoistočnoj Europi odlučile su se za pridruživanje europskim integracijama, odnosno onom što će nedugo potom postati Europska unija. Kako bi pristupile Europskoj uniji, zemlje kandidatkinje morale su prilagoditi svoje gospodarstvo pravilima Unije, što je često pogodovalo većim gospodarskim igračima s europskoga zapada. Istodobno, uslijed nedostatka domaćega kapitala zbog polustoljetne komunističke vladavine, političke i gospodarske elite u regiji oslanjale su se pretežno na izravna strana ulaganja, koja su, pak, dovela do dodatne preobrazbe njihova tržišta. U srednjoistočnoj je Europi tako nastala posebna vrsta kapitalizma: ovisno tržišno gospodarstvo.

Glavne značajke ovisnih tržišnih gospodarstava iznimno su visoka prisutnost izravnih stranih ulaganja, izostanak inovacija, prevlast proizvoda niske dodane vrijednosti u izvozu te niske plaće i nizak stupanj radničkih prava. Zbog svega toga, srednjoistočna Europa nije u stanju u gospodarskom smislu sustići zapadnoeuropsku jezgru EU čak ni danas, više od tri desetljeća nakon početka tranzicije u kapitalistički sustav. Istodobno, takvo stanje potiče masovno iseljavanje domaće radne snage u zapadnoeuropske zemlje, što će u bliskoj budućnosti imati katastrofalne posljedice za demografsku sliku regije i mirovinski sustav.

Usporedno s gospodarskom ovisnošću, u srednjoistočnoj Europi se od 1990-ih oblikovala i kulturna ovisnost o zapadnoj Europi. Ona se ogleda prvenstveno u preslikavanju kulturnih vrijednosti s europskoga zapada, koje u regiju dolaze na dva načina: (1) spontano, kroz tzv. razvojni idealizam, i (2) putem medija u vlasništvu zapadnoeuropskih medijskih kuća te Erasmus+ programa financiranih iz EU. Gospodarska i kulturna ovisnost zajedno pospješuju političku ovisnost zemalja srednjoistočne Europe. Zapadnoeuropsko središte vrši politički utjecaj u regiji putem gospodarske ovisnosti regije o zapadnoeuropskom kapitalu i tržištima, kroz institucionalne pritiske odozgo (preko institucija EU) te kroz društvene i kulturne pritiske odozdo (koji su mogući zbog kulturne ovisnosti regije o zapadnoeuropskom središtu).

Bitno je naglasiti da odnosi gospodarske, političke i kulturne ovisnosti o kojima je bilo riječi u ovom izvještaju nisu odlika samo zemalja iz regije koje su članice EU nego također i onih koje nisu članice. Potonje su podložne posve jednakim odnosima gospodarske i kulturne ovisnosti kao i članice dok, istodobno, nemaju gospodarske koristi od članstva koje

drugi dio regije ima. Također, one ne posjeduju čak niti one ograničene mehanizme političkoga utjecaja u institucijama EU koje posjeduju članice EU (sudjelovanje u izboru središnjih vladajućih tijela EU, sudjelovanje o glasovanju o ključnim odlukama, pravo veta, itd.). Dapače, države-kandidatkinje tijekom pristupnoga postupka meta su ne samo pritisaka središnjih institucija Unije nego i pojedinih zemalja iz same srednjoistočne Europe, koje u njihovom pregovaračkom postupku vide priliku za ostvarenje vlastitih nacionalnih interesa. Članstvo u Europskoj uniji, u ovom trenutku, stoga zaista jest imperativ cijeloj srednjoistočnoj Europi. Ono što je pitanje je koje modele otpora zemlje regije trebaju primijeniti u odnosima sa zapadnoeuropskim središtima moći.

Složenost sustava u kojem živimo te visoka razina gospodarske, političke i kulturne ovisnosti srednjoistočne Europe znači da nijednoj zemlji u regiji nije moguće samostalno se izvući iz toga odnosa ovisnosti, pa čak niti u ozbiljnijoj mjeri smanjiti razinu ovisnosti. To možemo najbolje vidjeti na primjeru Poljske i Mađarske i njihovih odnosa s institucijama EU tijekom 2010-ih i ranih 2020-ih. Zbog svega toga, nužno je ostvarenje dublje regionalne suradnje u srednjoistočnoj Europi.

Primjeri takve regionalne suradnje već postoje, a njihovi su idejni temelji udareni još u razdoblju nakon Prvog svjetskoga rata u Poljskoj, kada je tadašnji državni poglavar Poljske Jozef Piłsudski osmislio geopolitičku koncepciju pod nazivom Intermarium. Intermarium je zamišljena zajednica koja okuplja zemlje između Baltika, Jadrana i Crnoga mora s ciljem zaštite njihovih zajedničkih interesa i obrane od vanjskih ugroza sa zapada, istoka i juga. Takav oblik regionalne suradnje nije ostvaren u međuratnom razdoblju zbog velikoga broja međunarodnih sukoba u regiji, a 1990-ih je propuštena prilika za ostvarenje toga jer se europski projekt činio u gospodarskom, političkom i sigurnosnom smislu privlačnijim. No, u posljednjih nekoliko godina svjedočimo jačanju regionalne suradnje kroz niz saveza: Bukureštansku devetku, Lublinski trokut i Inicijativu triju mora. Dok su prve dvije pretežno usmjerene na suradnju oko političkih i obrambeno-sigurnosnih tema, Inicijativa triju mora ima za cilj razvoj prometne i energetske infrastrukture te snažniji gospodarski razvitak regije.

Pred srednjoistočnom Europom nalazi se razdoblje pojačanih sigurnosnih prijetnji s istoka, ali isto tako i redistribucije gospodarske i političke moći na kontinentu koju generira rat u Ukrajini i sankcije Ruskoj Federaciji. To pred regiju stavlja jedinstvenu priliku da se oslobodi gospodarske, političke i kulturne ovisnosti o zapadnoeuropskoj jezgri EU i da stvori preduvjete za samostalne regionalne integracije u budućnosti.

Literatura

- ACEMOGLU, Daren, ROBINSON, James. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. London: Profile Books.
- ANDREI, Tudorel, OANCEA, Bogdan, MIRICA, Andreea, STOICA, Irina-Elena. (2003). The impact of Romania's accession to the EU on foreign trade with agri-food products. *Romanian Statistical Review*, 71 (3), str. 77–106.
- ATOYAN, Ruben i dr. (2016). Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe. *IMF Staff Discussion Note*, 16 (7)
- BAĀK-PITUCHA, Aneta, KUCZYŃSKA-ZONIK, Aleksandra, SZACHOŃ-PSZENNY, Anna, ZAREBA, Agnieszka. (2024). Cooperation of the Lublin Triangle in the context of security threats in the region of Central and Eastern Europe. *Historia i świat*, 13, str. 467–482.
- BALÁSZ, Péter i dr. (2014). *25 years after the fall of the Iron Curtain. The state of integration of East and West in the European Union*. Luxembourg: Publications of the European Union.
- BALTICTIMES.COM. (2017). Baltics: Lidl says gets EBRD loans on market terms. *The Baltic Times*, 11. srpnja 2017. (https://www.baltictimes.com/baltics_lidl_says_gets_ebrd_loans_on_market_terms/, posjeta 8. listopada 2024.)
- BERGKAMP, Lucas. (2022). The balance of powers in Europe and the rule of law: How to reform the EU for the people?. U: Krasnodębski, Zdzisław (ur.), *Legal Opinions on the Functioning of the EU: The cases of non-respect of the Treaties by the European institutions*. Krakow: Ośrodek Myśli Politycznej, str. 15–27.
- BERSCHENS, Ruth, AFHÜPPE, Sven. (2017). Oettinger: Germany may have to pay more to EU. *Handelsblatt*, 28. veljače 2017. (arhivirana inačica: <https://web.archive.org/web/20200219055418/https://www.handelsblatt.com/today/politics/handelsblatt-interview-oettinger-germany-may-have-to-pay-more-to-eu/23567142.html?ticket=ST-4671702-oh4JfnVDWHBU1q6J156-ap6>, posjeta 10. listopada 2024.)
- BIRN. (2008). EU Urges Croatia on Shipbuilding Revamp. 2008. *Balkan Insight*, 7. studenoga 2008. (<https://balkaninsight.com/2008/11/07/eu-urges-croatia-on-shipbuilding-revamp/>, posjet 10. listopada 2024.)
- BOJNEC, Štefan, FERTÓ, Imre. (2009). Agro-food trade competitiveness of Central European and Balkan countries. *Food Policy*, 34 (5), str. 417–425.
- CABADA, Ladislav. (2018). The Visegrad Cooperation in the Context of Other Central European Cooperation Formats. *Politics in Central Europe*, 14 (2), str. 165–179.
- CASPAR, Yann. (2021). Central European Dependent Capitalism. *Visegrad Post*, 29. svibnja 2021. (<https://visegradpost.com/en/2021/05/29/central-european-dependent-capitalism/>, posjeta 10. listopada 2024.)
- CIENSKI, Jan, WAGSTYL, Stefan. (2009). Polish shipyards sold after rules breach. *Financial Times*, 29. svibnja 2009. (<https://www.ft.com/content/17a59618-4baa-11de-b827-00144feabdc0>, posjeta 10. listopada 2024.)
- CIEPLUCHA, Piotr. (2014). Prometeizm i koncepcja Międzymorza w praktyce polityczno-prawnej oraz dyplomacji II RP. *Studia prawno-ekonomiczne*, 93, str. 39–55.
- CLAESSENS, Stijn, VAN HOREN, Neeltje. (2012). Foreign Banks: Trends, Impact and Financial Stability. *IMF Working Papers*, 12 (10)
- COX, Robert W. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millenium: Journal of International Studies*, 10 (2), str. 126–155.
- DIJANOVIĆ, Davor. (2019). Inicijativa triju mora – korijeni, ideje i perspektive. *Obnova*, 12 (1), str. 168–189.
- EAGLETON, Terry. (2000). *The Idea of Culture*. Malden, Oxford, Melbourne, Berlin: Blackwell Publishing.
- EUROPEAN VALUES STUDY, WORLD VALUES SURVEY. (2024). *Variable Report – Tables: Joint EVS/WVS 2017–2022 Dataset*. Köln: GESIS.
- FARRELL, Henry, NEWMAN, Abraham L. (2019). Weaponized Interdependence. How Global Economic Networks Shape State Coercion. *International Security*, 44 (1), str. 42–79.
- FERREIRA-PEREIRA, Laura C., MOURATO PINTO, João. (2021). Soft Power in the European Union's Strategic Partnership Diplomacy: The Erasmus Plus Programme. U: Laura C. Ferreira-Pereira, Michael Smith (ur.), *The European Union's Strategic Partnerships. Global Diplomacy in a Contested World*. Cham (Switzerland): Palgrave Macmillan, str. 69–94.
- GHOSH, B. N. (2019). *The Dependency Theory Revisited*. London – New York: Routledge.
- GOLDNER LANG, Iris, LANG, Maroje. (2019). Mračna strana slobode kretanja: kada su u koliziji interesi pojedinca i društva. *Migracijske i etničke teme*, 35 (1), str. 89–116.
- GRAY, John. (2003). *Liberalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- GRELA, Marcin et al. (2017). Is Central and Eastern Europe converging towards the EU-15? *NBP Working Paper No. 264*. Varšava: Narodowy Bank Polski.
- HAJNAL, John. (1982). Two Kinds of Preindustrial Household Formation System. *Population and Development Review*, 8 (3), str. 449–494.
- HALECKI, Oskar. (1950). *The Limits and Divisions of European History*. New York: Sheed & Ward.
- HALL, Peter A., SOSKICE, David. (2001). *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. New York: Oxford University Press.
- HALMAN, Loek. (2001). *The European Values Study: A Third Wave*. Tilburg: EVS, WORC, Tilburg University.
- HROCH, Miroslav. (2006). *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi. Komparativna analiza društvenog sastava patriotskih grupa malih europskih nacija*. Zagreb: Srednja Europa.
- JAKOBSEN, Ludvig. (2024). Geographical Representation in EU Leadership Observatory 2024. *European Democracy Consulting*, 8. travnja 2024. (<https://eudemocracy.eu/grelo2024>, posjeta 10. listopada 2024.)
- JOZWIAK, Rikard. (2008). Polish plans for shipyards 'illegal'. *Politico.eu*, 16. srpnja 2008. (<https://www.politico.eu/article/polish-plan-for-shipyards-illegal/>, posjeta 10. listopada 2024.)
- JURIC, Tado. (2023). Corruption as a Push Factor for Emigration from Croatia: Correlation between Corruption, „State Capture“ and Emigration. *Kroatologija*, 14 (1), str. 81–103.
- JURIC, Tado. (2024). The 'structural pessimism' of the EU periphery: Measures to establish a new revitalisation paradigm. *European View*. Online first. DOI: 10.1177/17816858241274925
- KAY, Cristóbal. (2001). „Dependency theory“ u *Routledge Encyclopedia of International Political Economy*. London – New York: Routledge.
- KING, Lawrence. (2002). Postcommunist Divergence: A Comparative Analysis of the Transition to Capitalism in Poland and Russia. U: *Studies in Comparative International Development*, 37 (3), str. 3–34.
- KISS, Judit. (2007). Hope and Reality: EU accession's impact on Hungarian agri-food trade. *Studies in Agricultural Economics*, 107, str. 19–28.
- KUNDERA, Milan. (1984). The Tragedy of Central Europe. *The New York Review of Books*, 26. travnja 1984., str. 33–38.
- LASIĆ, Igor. (2022). Nasukana hrvatska brodogradnja. *DW.com*, 18. svibnja 2022. (<https://www.dw.com/hr/nasukana-hrvatska-brodogradnja/a-61821000>, posjet 10. listopada 2024.)
- LEWIS, David. (2001). *The Management of Non-Governmental Development Organizations: An introduction*. London – New York: Routledge.
- LIPSET, Seymour Martin. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*, 53 (1), str. 69–105.
- LRYTAS.LT. (2017). Europski Parlament nusa taiké i „Lidl“ – nori užkirsti kelią plėtrai. *Lrytas.lt*, 10. srpnja 2017. (<https://www.lrytas.lt/verslas/rinkos-pulsas/2017/07/10/news/euopos-parlamento-nusitaikė-i-lidl-nori-uzkirsti-kelią-pletrai-1899892>, posjeta 10. listopada 2024.)
- MAGNIN, Eric, NENOVSKY, Nikolay. (2022). *Diversity of Capitalism in Central and Eastern Europe. Dependent Economies and Monetary Regimes*. Cham (Switzerland): Palgrave Macmillan.
- MARTON, Katherin, McCARTHY, Cornelia H. (2008). From State to Foreign Ownership: The Banking Sector in Eastern and Central Europe. *Global Economy Journal*, 8 (3), str. 1–14.
- MONOSTORI, Judit. (2023). Three-Generation Households in a Central and Eastern European Country: The Case of Hungary. *Social Inclusion*, 11 (1), str. 256–268.
- MORAWIECKI, Mateusz. (2016). The Polish case for less economic liberalism. *Politico.eu*, 21. listopada 2016. (<https://www.politico.eu/article/the-polish-case-for-economic-illiberalism-stability-development/>, posjeta 10. listopada 2024.)
- MYANT, Martin. (2018). Dependent capitalism and the middle-income trap in East Central Europe. *International Journal of Management and Economics*, 54 (4), str. 291–303.
- NAFZIGER, Steven, MORYS, Matthias. (2021). Economic integration with Western Europe and the global economy, 1800–1914. U: Matthias Morys (ur.), *The Economic History of Central, East and South-East Europe: 1800 to the Present*. London – New York: Routledge, str. 97–127.
- NIEMANN, Arne. (2006). *Explaining Decisions in the European Union*. New York: Cambridge University Press.
- NÖLKE, Andreas, Vliegenthart, Arjan. (2009). Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe. *World Politics*, 61 (4), str. 670–702.
- NÖLKE, Andreas. (2018). Dependent versus state-permeated capitalism: two basic options for emerging markets. *International Journal of Management and Economics*, 54 (4), str. 269–282.
- OKÓLSKI, Marek. (2007). Europe in movement: Migration from/to Central and Eastern Europe. *CMR Working Papers*, No. 22/80.
- POGÁTSA, Zoltán. (2015). No Convergence in the Central Eastern European New Member States: A Multi Indicator Analysis. *Neo-Transitional Economics*, 16, str. 363–376.
- POPESCU, Liviu, BROTESCU, Simina, SITNIKOV, Catalina, VASILESCU, Laura. (2023). Determinants of FDI Stock in Some Central European Countries. *Journal of Risk and Financial Management*, 16 (3), članak br. 164.
- ROSTOW, Walt Whitman. (1960). *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*. London: Cambridge University Press.
- SAJDIK, Martin, SCHWARZINGER, Michael. (2008). *European Union Enlargement: Background, Developments, Facts*. New Brunswick – London: Transaction Publishers.
- SIKORSKI, Radosław. (2011). I fear Germany's power less than her inactivity. *The Financial Times*, 28. studenoga 2011. (<https://www.ft.com/content/b753cb42-19b3-11e1-ba5d-00144feabdc0>, posjeta 10. listopada 2024.)
- STIER, Davor Ivo. (2023). *Izlaz iz periferije. Oglad o Hrvatskoj u novome međunarodnom poretku*. Zagreb: TIM press.
- SURUBARU, Neculai-Cristian. (2020). European funds in Central and Eastern Europe: drivers of change or mere funding transfers? Evaluating the impact of European aid on national and local development in Bulgaria and Romania. *European Politics and Society*, 22 (2), str. 203–221.
- ŠĆEPANOVIĆ, Vera, BOHLE, Dorothee. (2018). The institutional embeddedness of transnational corporations: dependent capitalism in Central and Eastern Europe. U: Andreas Nölke, Christian May (ur.), *Handbook of the international political economy of the corporation*. Cheltenham (UK), Northampton (SAD): Edward Elgar Publishing, str. 152–166.
- TAYLOR, Simon. (2008). Commission tells Poland to sell off two shipyards. *Politico.eu*, 6. studenoga 2008. (<https://www.politico.eu/article/commission-tells-poland-to-sell-off-two-shipyards/>, posjeta 6. listopada 2024.)
- TERLIKOWSKI, Marcin i dr. (2018). The Bucharest 9: Delivering on the Promise to Become the Voice of the Eastern Flank. *PISM Policy Paper*, 4 (164).
- THE PHARE PROGRAMME. (2001). *Annual Report 2000*.
- THOMAS, Daniel, WIESMANN, Gerrit. (2012). Ringier Axel Springer buys TVN Onet stake. *The Financial Times*, 4. lipnja 2012. (<https://www.ft.com/content/1c1e8030-ae5b-11e1-b842-00144feabdc0>, posjeta 10. listopada 2024.)
- THORNTON, Arland, PHILIPOV, Dimitar. (2009). Sweeping Changes in Marriage, Cohabitation and Childbearing in Central and Eastern Europe: New Insights from the Developmental Idealism Framework. *European Journal of Population*, 25 (2), str. 123–156.
- THORNTON, Arland, DORIUS, Shawn F, SWINDLE, Jeffrey. (2015). Developmental Idealism: The Cultural Foundations of World Development Programs. *Sociology of Development*, 1. (2), str. 277–320.
- WALLACE, William V., CLARKE, Roger A. (1986). *Comecon, trade and the West*. London: Frances Pinter Publishers.
- WANDY CZ, Piotr. (1981). The Little Entente: Sixty Years Later. *The Slavonic and East European Review*, 59, (4), 1981.
- WATERFIELD, Bruno. (2018). EU funding linked to migrant quotas. *The Times*, 24. veljače 2018. (<https://www.thetimes.com/uk/politics/article/eu-funding-linked-to-migrant-quotas-nkwsjqf6q>, posjeta 10. listopada 2024.)
- WATSON, Alison M.S. (2001). „World-systems theory“ u *Routledge Encyclopedia of International Political Economy*. London – New York: Routledge.

SUMMARY

The ongoing full-scale Russian aggression against Ukraine which started in February 2022 reawakened the interest of global public in the East-Central Europe. The region between Baltic, Adriatic and Black Sea has been the European bulwark against foreign invasions since the time immemorial. Huns, Mongols, Ottomans, and Russian Bolsheviks were all stopped in the East-Central Europe whilst trying to expand their empires deep into the European continent. However, being at the crossroads of empires left a lasting impact on the region, most notably economic backwardness, perpetual emigration, and political instability. Through most of its history, countries of the region functioned as imperial subjects or client-states of Germanic, Ottoman or Russian imperial entities.

The fall of communist system and the disintegration of the USSR in 1989–1991 lighted a spark of hope among the people of the Europe's eastern half in the possibility of another socioeconomic and political path. The dream of a united Europe based on the freedom, national equality and prosperity was, together with an idea of national self-emancipation, the founding myth of the post-communist political system in the East-Central Europe. This led to the gradual integration of majority of the region into the European Union, the last being Croatia in 2013.

However, albeit witnessing relative economic growth in comparison with the communist era, the region did not manage to reach even close to the levels of Western European economic prosperity. Western European direct investments in the economies of East-Central Europe remain on relatively low level, whereas European Union funding programmes tend to award grants only to the infrastructure and economic sectors in the region which could provide benefits to the Western European economies. Relative underdevelopment of the region resulted in large number of residents emigrating to find work in the Western Europe. That resulted in deepening demographic crisis in the region, the brain-drain which further damaged region's economic capabilities, and looming collapse of the welfare system in the region.

In the post-communist period, the societies of East-Central Europe were, likewise, culturally oriented towards the Western Europe. The Marxist-Leninist dogma, which dominated the

region since the late 1940s, was substituted with the liberal progressivism imported from the Western Europe. The large role in that was played by the Erasmus Programme and similar Europe-wide programmes of academic exchange, which managed to disseminate toxic ideas developed in the Western European universities and institutes across the East-Central Europe. That process was further helped by the expansion of Western European large media companies into the media space of the East-Central Europe in the 2000s and 2010s.

Apart from economic and cultural integration, the East-Central Europe gradually became strongly integrated in the political system of the European Union. When the region started its path towards joining the EU in the mid-1990s, the EU's decision-making process was still relatively decentralised. Yet, the deeper integration of the EU in the late 2000s (Treaty of Lisbon, 2009) and the strengthening of the Paris-Berlin relations, changed the power relations inside the EU. Especially since 2014, the official Paris and Berlin instrumentalized EU's central institutions to pressure governments of East-Central Europe to conform to the economic and political interest of the Western European countries and, likewise, to transplant Western European's societal and cultural norms to the East-Central Europe.

This threefold dependence of East-Central Europe vis-à-vis Western Europe is the decisive factor in the region's relative economic backwardness and political frailty. To further analyse that phenomenon, this report will employ the dependence theory and world-systems theory, thus questioning the prevailing narrative that the region's relative underdevelopment can be cured by "institutional modernization" and deeper integration into the EU.

Quite contrary, the solution for East-Central Europe is to rely on itself, i.e. to strengthen the existing frameworks of regional cooperation (Visegrad Group, Bucharest Nine, Three Seas Initiative, etc.) and to build new regional institutions in the fields of economic, culture, education, and military cooperation. Thus, the report pays special attention to the history and current state of the project of regional integration in the East-Central Europe: from the concept of *Intermarium* in the *interbellum* era, to the contemporary Three Seas Initiative.

A series of horizontal lines for writing, spanning the width of the white section of the page.

newdirection.online @europeanreform

New Direction is registered in Belgium as a not-for-profit organisation and is partly funded by the European Parliament. The European Parliament and New Direction assume no responsibility for the opinions expressed in this publication. Sole liability rests with the author.